

แนวคิดเรื่องอंतरภาพหลังความตาย
ในคัมภีร์อภิดธรรมของแต่ละนิกาย (1)

The Notion of Antarābhava
in Abhidhamma Traditions (1)

ประภากร พันัสติษฐ์

Prapakorn BHANUSSADIT

ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

DCI Center for Buddhist Studies, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 30 เม.ย. 2564

รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 2 มิ.ย. 2564

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 2 พ.ค. 2564

เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 24 ก.ค. 2564

แนวคิดเรื่องอันตรายภพหลังความตาย ในคัมภีร์อภิธรรมของแต่ละนิกาย (1)

ประกาศกร พันธ์ดิษฐ์

บทคัดย่อ

“อันตรายภพ” หรือ “ภพในระหว่าง” คือสภาวะที่อยู่ระหว่างความตายกับภพภูมิใหม่ที่เหล่าสัตว์จะไปเกิด ถือเป็นมติธรรม¹ ที่เป็นข้อวิวาทะสำคัญของพระพุทธศาสนาแต่ละนิกาย ซึ่งประเด็นสำคัญของการวิวาทะอยู่ที่ว่าหลังจากสัตว์ตายไปแล้วเกิดใหม่ในทันทีเพียงชั่วขณะจิต หรือมีช่วงเวลาสั้นๆ ที่เป็นรอยต่อระหว่างภพภูมิเก่ากับภพภูมิใหม่ที่สัตว์ดำรงอยู่ในรูปแบบของขั้น 5 แบบละเอียดอยู่ อย่างไรก็ตามมตินี้กลับไม่ได้รับความสนใจจากวงการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยเท่าที่ควร เนื่องจากเป็นแนวคิดที่ถูกปฏิเสธโดยคัมภีร์

¹ ในที่นี้ “มติธรรม” หมายถึง หลักธรรมที่พระพุทธศาสนาบางนิกายยึดถือ ซึ่งอาจไม่ใช่หลักธรรมที่ทุกนิกายให้การยอมรับ หรืออาจเป็นที่ถกเถียงกันระหว่างนิกายว่าไม่ใช่สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหรือกล่าวไว้ เช่น มติธรรมว่า “สภาวะแห่งธรรมทั้งปวงดำรงอยู่ตลอดทั้ง 3 กาล (sarvam asti)” ของนิกายสรวาสติวาท ซึ่งถูกปฏิเสธจากหลายนิกาย สำหรับในบทความฉบับนี้ มติธรรมสำคัญที่ยกมา ซึ่งเป็นที่ถกเถียงระหว่างพระพุทธศาสนาแต่ละนิกายว่ามีอยู่จริงหรือไม่ คือ มติธรรมเรื่อง “อันตรายภพ”

อภิธรรมเถรวาท อีกทั้งเนื้อหาเกี่ยวกับอंतरาภในคัมภีร์กถาวัตถุและกถาวัตถุอรรถกถาก็มีอยู่อย่างจำกัด ไม่สามารถให้ภาพรวมที่ชัดเจนเกี่ยวกับมตธรรมนี้ได้ทั้งหมด

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะนำเสนอข้อมูลเรื่องอंतरาภในคัมภีร์ของแต่ละนิกาย เพื่อแสดงให้เห็นภาพรวมทั้งหมดของแนวคิดทั้งจากฝ่ายที่ปฏิเสธและสนับสนุนมตินี้ รวมทั้งวิเคราะห์ลึกลงไปถึงแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังมตธรรมของทั้งสองฝ่ายว่าเหตุใดจึงยอมรับหรือปฏิเสธอंतरาภ โดยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 1) การวิเคราะห์ชื่อเรียกของอंतरาภ และ 2) การวิเคราะห์คุณลักษณะของอंतरาภ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ชื่อเรียกต่างๆ ของอंतरาภ ได้แก่ อंतरาภ (อंतरาปรินิพายี) คันธัพพะ สัมภเวสี และมโนมยะ นั้นมีที่มาจากเนื้อความในพระสูตรที่ฝ่ายสนับสนุนมตยกขึ้นมาอ้าง ซึ่งสาเหตุของความเห็นที่ไม่ตรงกันของแต่ละนิกายในการแปลความชื่อเหล่านี้ว่ามีความเกี่ยวข้องกับอंतरาภหรือไม่นั้น เกิดขึ้นมาจากการทรงจำพระสูตร และการตีความพุทธพจน์ที่แตกต่างกัน สำหรับในเรื่องคุณสมบัติของอंतरาภ นั้นมีที่มาจากกรอวาทะโดยการใช้หลักเหตุผลในการโต้แย้ง โดยฝ่ายที่สนับสนุนมตยใช้คุณลักษณะของอंतरาภ เช่น เป็นสัตว์จำพวกโอปปาติกะ มีช่วงอายุขัยอยู่ในระหว่าง 7 หรือ 49 วัน เป็นต้น มาอธิบายยืนยันการมีอยู่ของอंतरาภ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากจุดยืนของทั้งสองฝ่ายอยู่บนพื้นฐานแนวคิดที่แตกต่างกัน หลักเหตุผลที่ฝ่ายหนึ่งนำมาอ้างอิงก็เชื่อว่าจะทำให้อีกฝ่ายคล้อยตามได้เสมอไป

คำสำคัญ : อंतरาภ อंतरาปรินิพายี คันธัพพะ สัมภเวสี มโนมยะ

The Notion of Antarābhava in Abhidhamma Traditions)

Prapakorn BHANUSSADIT

Abstract

“Antarābhava” or an “intermediate existence” is the state between death and rebirth when a being is seeking a new life. This notion was one of the most important issues in the debate between the various Buddhist schools in ancient India. The basic problem is whether one life immediately follows another, or if there is a break in between. Since Therāvada Buddhism rejects such an intermediate state, Buddhist Studies in Thailand seems to have paid less attention toward it. Only a little information relating to antarābhava is discussed in *Kathāvatthu* and *Kathāvatthu-aṭṭhakathā*. As a result, scholars can hardly rely only on Pāli texts to understand the notion.

This article aims to present various Abhidhamma texts and offer both opponents’ and proponents’ points of view regarding

the notion of antarābhava in order to enable our systematic understanding of antarābhava. An analysis regarding the thoughts behind the arguments was made by focusing on the names and characteristics of antarābhava. It was found that the synonyms of antarābhava, namely antarābhava (antarāparinibbāyī), gandhabba, sambhavesī and manomaya, are evidence from the Suttas quoted by the proponents to support the existence of antarābhava. Whether these synonyms can convince their opponents or not depends on how both sides cite and interpret those words. As for the characteristics of antarābhava, such as spontaneous rebirth or a 7-49 day waiting period before a rebirth, they could explain the existence of antarābhava. However, since both sides rely on different arguments, it may not be possible to create a conclusive thesis.

Keywords : antarābhava, antarāparinibbāyī, gandhabba, sambhavesī, manomaya

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของบทความที่ตีพิมพ์แล้วใน Bhanussadit, Prapakorn (Cheng Mingzhen), “The Concept of Antarābhava in Buddhist Schools,” *Journal of Asian and African Studies* vol.13, No.1 (2018): 177-208 โดยมีกรปรับแก้เนื้อหาให้เหมาะสมกับการนำเสนอในวงวารวิชาการประเทศไทย อีกทั้งยังได้ทำการแก้ไขและเพิ่มเติมข้อมูลที่ค้นพบในภายหลัง ให้บทความมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

บทนำ

พระพุทธศาสนาปฏิเสธการมีอยู่ของ “ātman” (อาตมัน) หรือ “attā” (อัตตา) ซึ่งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูถือว่าเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร และเป็นสิ่งที่ใช้อธิบายความเชื่อมโยงของกรรม การให้ผลของกรรม และการเกิดได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อพระพุทธศานายุคต้น¹ปฏิเสธการมีอยู่อย่างยั่งยืนของอาตมันแล้ว กลับไม่ได้อธิบายอย่างชัดเจนถึงกลไกการให้ผลของกรรม และความสืบเนื่องของสัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนั้น ดังนั้น พระพุทธศาสนาบางนิกายจึงได้นำเสนอแนวคิด “antarābhava” (อंतरาภวะ หรือ อंतरาภพ) หรือ “ภพในระหว่างความตาย (มรณภพ) กับการเกิดใหม่ (อุบัติภพ)” ขึ้นมา เพื่ออธิบายถึงความเชื่อมโยงของสัตว์กรรม และผลกรรมของสัตว์นั้น ระหว่างภพภูมิก่อนตายและภพภูมิใหม่ที่สัตว์นั้นไปเกิด โดยเชื่อว่าหลังจากตายไปแล้ว สัตว์ทั้งหลายจะเข้าสู่อंतरาภพเป็นเวลา 7 วัน หรือยาวนานกว่านั้น ก่อนที่จะไปเกิดในภพภูมิใหม่ ซึ่งระหว่างที่อยู่ในอंतरาภพนั้น สัตว์ทั้งหลายยังคงมีขันธ 5 ครบถ้วนบริบูรณ์ แต่อยู่ในสภาวะที่มีความละเอียดมากกว่าในภพภูมิของมนุษย์ และไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเนื้อ แต่สามารถเห็นได้

¹ ผู้เขียนถือเอาการแบ่ง “ยุคของพระพุทธศาสนาในอินเดีย” ออกเป็น 5 ยุคตามมติของ Hirakawa คือ 1. ยุคต้น (Early Buddhism) 2. ยุคนิกาย (Nikāya or Sectarian Buddhism, often called Hīnayāna) 3. มหายานยุคต้น (Early Mahāyāna Buddhism) 4. มหายานยุคปลาย (Later Mahāyāna Buddhism) 5. ยุควัชรยาน (คฺยฺหฺยาน, Esoteric Buddhism) (Akira Hirakawa, *A History of Indian Buddhism: From Śākyamuni to Early Mahāyāna*, trans. Paul Groner (University of Hawaii Press, 1990), 7-9.) โดยบทความนี้จะนำเสนอเนื้อหาเรื่องอंतरาภพในคัมภีร์ที่ถูกจัดอยู่ในยุคต้น และยุคนิกายเป็นหลัก

ด้วยทิพยจักขุ²

อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่พระพุทธศาสนาทุกนิกายที่ยอมรับมติเรื่องอันตรรกภาพ คัมภีร์กถาวัตถุบาลีของฝ่ายเถรวาทปฏิเสธที่จะยอมรับการมีอยู่ของสัตว์ในช่วงระหว่างการตายและการเกิดใหม่³ และคัมภีร์ปฏิฐานก็อธิบายอย่างชัดเจนถึงกระบวนการเกิดที่อาศัยเพียงจิต โดยพูดถึงความเชื่อมโยงระหว่างจิต (cuti-citta) ในภพภูมิก่อนหน้ากับปฏิสนธิจิต (paṭisandhi-citta) ในภพภูมิใหม่⁴ ของสัตว์ที่ตายและเกิดใหม่ในทันที โดยไม่มีภพภูมิในระหว่างหรืออันตรรกภาพมาคั่นกลาง

ไม่ใช่เพียงแต่พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเท่านั้นที่ปฏิเสธการมีอยู่ของอันตรรกภาพ ตามบันทึกของนิกายสรวาสตีวาทในคัมภีร์ *Samaya-bhedoparacanacakra* (สมยเภทปรจนจักร)⁵ บอกว่านิกายมหา-

² เกี่ยวกับที่มาและพัฒนาการของแนวคิดอันตรรกภาพ Wijesekera ได้ทำการวิเคราะห์ไว้ในบทความเรื่อง “Vedic Gandharva and Pali Gandhabba” โดยแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงในการใช้ศัพท์ gandhabba ในคัมภีร์บาลี กับความหมายของ gandharva ในคัมภีร์ของพราหมณ์ (O.H. De A. Wijesekera, “Vedic Gandharva and Pali Gandhabba,” *University of Ceylon Review*, Vol.3, No.1 (1945): 73-107.) นอกจากนี้ Peter Harvey ก็ได้อธิบายถึงเนื้อหาในพระสูตรบาลี ส่วนที่สื่อความหมายว่ามีแนวคิดของอันตรรกภาพปรากฏอยู่ (Peter Harvey, *The Selfless Mind: Personality Consciousness and Nirvana in Early Buddhism* (London: Curzon Press. 1995), 98-108)

³ Kv 361-366; อภิ.ก. 81/1198-1209/94-101 (ไทย.มมร)

⁴ อภิ.ป. 41/1991/561 (บาลี.มมร) ; อภิ.ป.อ. 87/1991/464 (ไทย.มมร)

⁵ คัมภีร์ “สมยเภทปรจนจักร” (อาจารย์เสถียร โพธิ์นันทะใช้ชื่อเรียกคัมภีร์นี้ว่า “เภทธรรมมติจักรศาสตร์” (เสถียร โพธิ์นันทะ, *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา* (กรุงเทพฯ: บริษัทสร้างสรรคบุ๊คส์ จำกัด, 2544), 110) วิจารณ์โดยท่านวสุมิตร ซึ่งเป็นอภีธรรมอาจารย์คนสำคัญของนิกายสรวาสตีวาท เนื้อหาในคัมภีร์ประกอบ

สังฆิกะ เอกวยาหาริกะ โลโกตตรวาท กุกกุฎิกะ และมหีศาสกะตอนต้น
ต่างไม่ยอมรับมติเรื่องอันตรรกภาพ ซึ่งตรงข้ามกับฝ่ายของนิกายมหีศาสกะ
ตอนปลายและนิกายสรวาสติวาท⁶ ส่วนในคัมภีร์กถาวัตถุอรธกถา
บอกว่านิกายที่มีมติขัดแย้งกับฝ่ายเถรวาท ยอมรับการมีอยู่ของ

ด้วยปีพุทธปรินิพพาน สาเหตุการแตกนิกาย กิ่งนิกายต่าง ๆ และมติธรรมของ
แต่ละนิกาย โดยต้นฉบับภาษาอินเดียเดิมของคัมภีร์นี้ นักวิชาการสันนิษฐานว่า
น่าจะสูญหายไปแล้ว ส่วนฉบับแปลภาษาจีนมีอยู่ 3 สำนวน คือ ฉบับที่ใช้ชื่อว่า
異部宗輪論 แปลโดยพระถังซำจั๋งหรือพระเสวียนจั้ง (玄奘) ฉบับที่ใช้ชื่อว่า 部執
異論 แปลโดยพระปรมาจารย์ และฉบับที่ใช้ชื่อว่า 十八部論 ที่ไม่ปรากฏนามของผู้
แปล ซึ่งบทแปลภาษาไทยของคัมภีร์สมยเภทโบราณจักรนี้ เมธี พิทักษ์ธีระธรรม
ได้ทำการแปลจากต้นฉบับภาษาทิเบต (ཀུའུ་ལུགས་ཀྱི་ཉི་ཤུ་སྐུ་ལྷན་པུ་འཛཱ་, gzhung
lugs kyi bye brag bkod pa'i 'khor lo) ที่ผ่านการตรวจชำระกับฉบับภาษาจีน
ทั้ง 3 สำนวนออกมาเป็นภาษาไทย และตีพิมพ์ลงในวารสารธรรมธราบางส่วน
แล้ว ดูเพิ่มเติมในวารสารธรรมธรา ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 หน้า 67-103 และปีที่ 2
ฉบับที่ 2 หน้า 57-106 และปีที่ 4 ฉบับที่ 1 หน้า 93-127

⁶ เนื้อหาส่วนที่เกี่ยวกับอันตรรกภาพในคัมภีร์สมยเภทโบราณจักรฉบับที่
แปลโดยพระเสวียนจั้ง หรือ 異部宗輪論 เพียงแต่แสดงเอาไว้ว่านิกายใดยอมรับ
หรือไม่ยอมรับแนวคิดเรื่องอันตรรกภาพบ้าง มีบันทึกว่า “นิกายมหาสังฆิกะ
เอกวยาหาริกะ โลโกตตรวาทะ และกุกกุฎิกะ” (大眾部、一說部、說出世部、
雞胤部) มีมติว่า “都無中有” คือ “ไม่มีอันตรรกภาพในทั้งหมด” (T49.16a3) นิกาย
มหีศาสกะตอนต้น (化地部本宗) ก็มีมติว่า “定無中有” คือ “ไม่มีอันตรรกภาพอย่าง
แน่นอน” (T49.17a2-3) ส่วนนิกายที่ยอมรับเรื่องอันตรรกภาพ ได้แก่ นิกายสรวา-
สติวาท (說一切有部) ที่มีมติว่า “唯欲、色界定有中有” หรือ “มีเพียงในกามภูมิและ
รูปภูมิเท่านั้น ที่มีอันตรรกภาพอย่างแน่นอน” (T49.16b20) และนิกายมหีศาสกะ
ตอนปลาย (化地部末宗) ก็เปลี่ยนมายอมรับว่า “亦有中有” คือ “มีอันตรรกภาพ
อยู่” (T49.17a16)

อंतरภาพ ได้แก่ นิกายปุพพเสลียะและนิกายสมิตียะ⁷ คัมภีร์ *Abhidharmamahāvibhāṣāśāstra** (อภิธรรมมหาวิภาษาศาสตร์)⁸ บันทึกว่าฝ่ายวิภังขวาทินปฏิเสธมตีเรื่องอंतरภาพ⁹ เช่นเดียวกันกับคัมภีร์ *Śāriputrābhidharma** (สาริปุตตราภิธรรม)¹⁰ ของนิกายธรรมคูปต์ที่ไม่ยอมรับการมีอยู่ของอंतरภาพ

เนื่องจากพระพุทศศาสนาฝ่ายเถรวาทไม่ยอมรับมติเรื่องอंतरภาพ คัมภีร์บาลีที่บันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้จึงมีอยู่อย่างจำกัด มีเพียงกถาวัตถุและอรรถกถาบาลีบางแห่งเท่านั้นที่พูดถึงคุณลักษณะของสัตว์ในอंतरภาพ อย่างไรก็ตาม นักวิชาการด้านคัมภีร์บาลีบางท่าน เช่น Peter Harvey ท่าน Bhikkhu Anālayo ท่าน Bhikkhu Bodhi หรือท่าน Bhikkhu Sujato ต่างมีความเห็นว่าพระพุทศศาสนายุคต้นยอมรับมติเรื่องอंतरภาพ ในขณะที่พระพุทศศาสนาเถรวาทไม่ยอมรับ¹¹ นอกจากนี้ จากการลงพื้นที่ศึกษาของ Rita Langer ในประเทศศรีลังกา

⁷ Kv-a 105; อภ.ก.อ. 81/1198/102 (ไทย.มมร)

⁸ คัมภีร์มหาวิภาษา ดูเพิ่มเติมในเชิงอรรถที่ 21

⁹ T27.356c

¹⁰ T28.608a คัมภีร์สาริปุตตราภิธรรมหลงเหลือเฉพาะฉบับแปลจีนชื่อว่า 舍利弗阿毘曇論 จำนวน 30 ผูก แปลโดยท่านธรรมยศัส ท่านธรรมคูปตะและคณะ

¹¹ ดูเพิ่มเติมใน Peter Harvey, *The Selfless Mind: Personality Consciousness and Nirvana in Early Buddhism* (London: Curzon Press, 1995), 9; 98-108; Bhikkhu Anālayo, "Rebirth and the Gandhabba," *Journal of Buddhist Studies* 1, (2008): 91-105. ; Bhikkhu Bodhi, *The Numerical Discourses of the Buddha: A Translation of the Aṅguttara Nikāya* (Wisdom, 2012): 1782 n.1536. ; Bhikkhu Sujato, "Rebirth and the In-Between State in Early Buddhism," *Santi Forest Monastery*, May 27, 2010, <http://santifm.org/santipada/2010/rebirth-and-the-in-between-state-in-early-buddhism>.

พบว่าประชาชนที่นับถือศาสนาพุทธแบบนิกายเถรวาทโดยส่วนใหญ่ยังคงมีความเชื่อว่า มีรูปแบบของสิ่งมีชีวิตที่อยู่ระหว่างภพภูมิก่อนตายกับภพภูมิที่จะไปเกิดใหม่อยู่ แม้ว่าอาจจะไม่สามารถบอกได้ชัดเจนว่าสภาวะนี้หมายถึงอันตรายหรือไม่ก็ตาม¹² นั่นหมายความว่า ในพื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท ก็ยังคงมีความเชื่อถึงสภาวะชั่วขณะหลังความตาย ก่อนที่จะไปเกิดในภพภูมิใหม่อยู่ ถึงแม้แนวคิดนี้จะมีความขัดแย้งกับแนวคิดในคัมภีร์อภิธรรมของเถรวาท อีกทั้งยังถูกปฏิเสธอย่างชัดเจนก็ตาม

อันตรายเป็นแนวคิดที่ไม่ได้รับความสนใจในวงการพุทธศาสตร์ในประเทศไทยเท่าที่ควร¹³ ทั้ง ๆ ที่เป็นประเด็นสำคัญในข้อโต้แย้งระหว่างพระพุทธศาสนาหลายนิกาย และยังเป็นแนวความเชื่อที่พุทธศาสนิกในกลุ่มเถรวาทบางส่วนให้การยอมรับอยู่ ดังนั้น บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะนำเสนอข้อมูลเชิงเปรียบเทียบเกี่ยวกับข้อถกเถียงเรื่อง

¹² Rita Langer, *Buddhist Rituals of Death and Rebirth: Contemporary Sri Lankan Practice and its Origin* (London: Routledge, 2007), 82-84.

¹³ ในวงการวิชาการของไทย มีเพียงงานวิจัยของอาจารย์วัชรระ งามจิตรเจริญ ที่พยายามจะอธิบายว่ามติเรื่องอันตรายไม่ได้ขัดแย้งกับแนวคิดเรื่องความสืบเนื่องของจิตในพระพุทธศาสนาเถรวาท (วัชรระ งามจิตรเจริญ, “แนวความคิดเรื่องอันตรายในพระพุทธศาสนาเถรวาท,” *วารสารศิลปศาสตร์* ปีที่ 8, ฉบับที่ 1 (2551): 19-56.) นอกจากนี้ก็มีงานเขียนของประทีปเด่น เวศกาวิ ที่ทำการศึกษาเรื่องอันตราย แต่เน้นไปที่แนวคิดในพระพุทธานุศาสนิกนิกาย (ประทีปเด่น เวศกาวิ, “อันตรายของนิกายมหายานและวัชรยาน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์บนฐานแนวคิดเรื่องวิญญาณในพระพุทธานุศาสนิกนิกายมหายานและวัชรยาน,” *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ* ปีที่ 5, ฉบับที่ 3 (มีนาคม 2563): 292-305.)

อंतरภาพของแต่ละนิกาย จากคัมภีร์ชั้นเดียวกัน ทั้งที่เป็นพระสูตรที่ถูกยกมาอ้างอิง และจากคัมภีร์อภิธรรมและอรรถกถาต่าง ๆ เพื่อเป็นการนำเสนอข้อมูลให้กับวงการวิชาการพุทธศาสตร์ในประเทศไทยถึงภาพรวมของข้อโต้แย้ง ทั้งในด้านที่มาและความสำคัญของแนวคิด วิธีการในการวิวาทะ และการพิสูจน์ยืนยันมติของแต่ละฝ่าย รวมไปถึงเหตุผลที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังแนวคิดที่แตกต่างกันเหล่านั้น

บทความนี้ได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ส่วนหลัก คือ

1) การวิเคราะห์เรื่องชื่อต่าง ๆ ของอंतरภาพ ได้แก่ อंतरภาพ (อंतरาปรินิพพายี) คันธัพพะ สัมภเวสี และมโนมยะ ด้วยวิธีการแปลและเปรียบเทียบเนื้อหาในพระสูตรและคัมภีร์อภิธรรมของทั้งฝ่ายที่สนับสนุนและปฏิเสธมติอंतरภาพ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของพระสูตรที่ถูกทรงจำผ่านสายการสืบทอดที่แตกต่างกัน รวมทั้งการตีความพระสูตรที่แตกต่างของแต่ละแนวความเชื่อ

2) การวิเคราะห์คุณลักษณะต่าง ๆ ของอंतरภาพ ผ่านการแปลและเปรียบเทียบเนื้อหาในส่วนของกรวิวาทะโดยใช้หลักตรรกะ เพื่อแสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติและคุณลักษณะต่าง ๆ ของอंतरภาพ ที่จะมีส่วนช่วยให้อ่านใจภาพรวมของมติธรรมนี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

แต่เนื่องจากเนื้อหาทั้งหมดของบทความมีความยาวเกินกว่าจะตีพิมพ์ได้ในครั้งเดียวตามข้อกำหนดของวารสารธรรมธารา ฉบับแรกนี้ ผู้เขียนจะนำเสนอเพียงข้อมูลเกี่ยวกับคัมภีร์อภิธรรมและอรรถกถาสำคัญของแต่ละนิกายที่บันทึกเนื้อหาเรื่องอंतरภาพ พร้อมกับกรวิวาทะชื่อที่ 1 ของอंतरภาพ คือ อंतरภาพ (อंतरาปรินิพพายี) ส่วนชื่ออื่น ๆ และคุณลักษณะของอंतरภาพจะได้นำมาเสนอในคราวต่อไป

1. คัมภีร์ของแต่ละนิกายที่บันทึกเรื่องอंतरภาพ

คัมภีร์ฝ่งบาลีที่บันทึกเนื้อหาเกี่ยวกับอंतरภาพไว้มีอยู่น้อยมาก โดยเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับข้อโต้แย้งเรื่องนี้ ระหว่างนิกายเถรวาทกับนิกายปุพพเสลียะและนิกายสมัตติยะปรากฏอยู่ในคัมภีร์กถาวัตถุ ส่วนคุณลักษณะของอंतरภาพถูกพูดถึงเพียงเล็กน้อยในกถาวัตถุอรรถกถา หากพิจารณาประเด็นเรื่องอंतरภาพจากคัมภีร์กถาวัตถุ และกถาวัตถุอรรถกถาเพียงส่วนเดียว ผู้ศึกษาจะไม่สามารถเห็นถึงที่มาและความสำคัญของแนวคิดนี้ได้เลย แต่หากได้ลองนำคัมภีร์ของนิกายอื่นๆ ที่บันทึกเรื่องอंतरภาพไว้มาพิจารณาศึกษาร่วมด้วย นอกจากจะสามารถเห็นทัศนะของทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายที่สนับสนุนและปฏิเสธมติเรื่องอंतरภาพแล้ว ยังสามารถทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจถึงแนวคิดเรื่องนี้ได้ครอบคลุมเป็นระบบมากยิ่งขึ้นอีกด้วย ซึ่งคัมภีร์ของนิกายต่างๆ ที่บันทึกข้อวิวาทะและคุณลักษณะเรื่องอंतरภาพระหว่างนิกายที่มีมติยอมรับและปฏิเสธมตินี้ นั่น ที่สำคัญได้แก่

1.1 คัมภีร์อภิธรรม

- (1) คัมภีร์ *Kathāvatthu* (กถาวัตถุ, Kv) เป็น 1 ใน 7 คัมภีร์อภิธรรมบาลีของเถรวาท ส่วนที่บันทึกข้อวิวาทะเรื่องอंतरภาพอยู่ใน “อंतरภาพกถา”¹⁴
- (2) คัมภีร์ *Sammāṭṭīyanikāyaśāstra** (สัมมัตติยนิกายศาสตร์, Sm)¹⁵

¹⁴ Kv 361-66; อภ.ก. 81/1198-1209/94-101 (ไทย.มมจร)

¹⁵ คัมภีร์นี้หลงเหลือเพียงฉบับแปลจีนใช้ชื่อว่า 三彌底部論 จำนวน 3 ผูก ไม่ปรากฏนามผู้แปล

เป็นคัมภีร์อภิธรรมของนิกายสมัตติยะ¹⁶ ที่เป็นกึ่งของนิกาย
วาตสีปุตริยะ คัมภีร์นี้บันทึกข้อโต้แย้งเรื่องอันตรายมากกว่า
40 ข้อ ของทั้งฝ่ายที่ยอมรับและปฏิเสธมัตินี้¹⁷

- (3) คัมภีร์ *Tattvasiddhiśāstra** (ตัตตวลิตธิศาสตร์, TatSid)¹⁸ เป็น
คัมภีร์อภิธรรมของนิกาย ทารชฎานติกะ (Dārṣṭāntika)
เนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องอันตรายปรากฏในวรรค ที่ 24-25¹⁹
โดยวรรคแรกเป็นเหตุผลของฝ่ายที่ยอมรับมติเรื่องอันตราย
ส่วนวรรคหลังเป็นการโต้กลับของฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย

1.2 อรรถกถาภิธรรม

- (1) *Kathāvatthupparāṇa-aṭṭhakathā* (อรรถกถากถาวัตต
ปกรณ, Kv-a) เป็นคัมภีร์อรรถกถาเนื้อหาในกถาวัตต ส่วน
ที่เกี่ยวกับอันตรายอยู่ในหัวข้อที่ตรงกันกับในคัมภีร์กถาวัตต
คือ “อันตรายกถา”²⁰
- (2) คัมภีร์ *Abhidhammahāvibhāṣasāstra** (อภิธรรมมหา-

¹⁶ Skt: Sammatīya; Pāli: Sammitiya, Samitiya; Chi: 正量部, 三彌底部
ในที่นี้ผู้เขียนเลือกใช้ชื่อนิกายนี้ตามภาษาบาลีว่า “สมัตติยะ” เพื่อให้เป็นไปใน
ทิศทางเดียวกันกับชื่อที่ถูกกล่าวถึงในกถาวัตตอรรถกถา

¹⁷ T32.467b-471c

¹⁸ รจนาโดยท่านหริวรมัน ประมาณ ค.ศ. 250-350 ฉบับแปลจีนใช้ชื่อว่า
成實論 โดยท่านกุมารชีพ ระหว่างปี ค.ศ. 411-412 แม้จะเป็นคัมภีร์อภิธรรมใน
ยุคหลัง แต่เนื่องจากถูกมองว่าเป็นคัมภีร์ของนิกายเสถรวานติกะ จึงนำมารวม
ไว้ในกลุ่มของคัมภีร์อภิธรรม

¹⁹ T32.256b-257a

²⁰ Kv-a 105-6; อภิ.ก.อ. 81/1198-1206/102-104 (ไทย.มมร)

วิชาภาษาศาสตร์, MVS)²¹ เป็นอรรถกถาของคัมภีร์ *Jñāna-prasthāna** (ชฎานปรัสถาน)²² ของนิกายสรวาสติวาท เรียบเรียงโดยอรรถกถาจารย์กลุ่ม “ไวภาษิกะ”²³ เนื่องจาก สรวาสติวาทเป็นนิกายที่ยอมรับมติเรื่องอंतरภาพ คัมภีร์นี้ จึงรวบรวมข้อถกเถียงจำนวนมากเกี่ยวกับอंतरภาพ ทั้งมติ จากฝ่ายที่ยอมรับและไม่ยอมรับ อีกทั้งยังมีความเห็นที่ ขัดแย้งกันเองเกี่ยวกับคุณสมบัติของอंतरภาพในกลุ่มของ

²¹ คัมภีร์มหาวิชา ฉบับแปลจีนมี 3 ส่วน คือ 1) 鞞婆沙論 (*Vibhāṣāśāstra**) จำนวน 14 ผู้ แปลโดยท่านสังฆภัทระ ธรรมนนทิน พุทธรักษา และ 敏智 ในปีค.ศ. 383 2) 阿毗曇毗婆沙論 (*Abhidharmavibhāṣāśāstra**) จำนวน 60 ผู้ แปลโดยท่านพุทธวรมัน 道泰 และคณะ ในระหว่างปี ค.ศ. 437-439 3) 阿毗達磨大毗婆沙論 (*Abhidharma-mahāvibhāṣāśāstra**) จำนวน 200 ผู้ แปลโดย พระเสวียนจั้ง ในระหว่างปี ค.ศ. 656-659 ซึ่งในบทความนี้เลือกใช้จำนวนแปล ของพระเสวียนจั้งเป็นหลักในการอ้างอิง

²² คัมภีร์ชฎานปรัสถาน เป็น 1 ใน 7 ของคัมภีร์อภิธรรมของนิกายสรวาสติวาท ไม่พบต้นฉบับภาษาสันสกฤต คงเหลือเพียงฉบับแปลจีน 2 ส่วน คือ 1) 阿毗達磨發智論 (*Jñānaprasthāna**) จำนวน 20 ผู้ แปลโดยพระเสวียนจั้ง ในปี 657-660 หลัง ค.ศ. และ 2) 阿毗曇八犍度論 (*Aṣṭaskandhaśāstra**) จำนวน 30 ผู้ แปลโดยพระสังฆเทวะ พระจู้ฟอเนี่ยน (竺佛念) และพระธรรมปริยะ ในปี ค.ศ.383

²³ “ไวภาษิกะ” (*vaibhāṣika*) หรือ “ไวภาษะ” (*vaibhāṣa*) เป็นกลุ่มพระภิกษุ ของนิกายสรวาสติวาทที่มุ่งเน้นไปทางอรรถสาระของอภิธรรมมากกว่าการศึกษา คำสอนในพระสูตร ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังจากการเกิดขึ้นของคัมภีร์อภิธรรมชฎานปรัสถาน เกี่ยวกับการวิเคราะห์เรื่องชื่อของนิกายสรวาสติวาท ศึกษาเพิ่มเติมได้ในบทความของ Mitomo Kenyō (三友健容) แปลโดย เมธี พิทักษ์ธีระธรรม ในวารสารธรรมธารา ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 หน้า 89-123 และปีที่ 3 ฉบับที่ 2 หน้า 47-77

ฝ่ายที่ยอมรับมติเรื่องนี้อีกด้วย²⁴ ถือว่าเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญในการศึกษามติธรรมข้อนี้เป็นอย่างมาก

- (3) *Abhidharmakośabhāṣya* (อภิธรรมโกศกาศษะ, AKBh)²⁵ รจนาโดยท่านวสุพันธุ ถึงแม้ว่าจะเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมและสรุปมติธรรมของนิกายสรวาสตีวาท แต่ท่านวสุพันธุกลับแสดงความเห็นไปในทางเดียวกันกับนิกายเสาตรานติกะที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับนิกายสรวาสตีวาทมากกว่า อย่างไรก็ตามในมติเรื่องอันตรรกภาพ ระหว่างนิกายสรวาสตีวาทและนิกายเสาตรานติกะไม่ได้มีความขัดแย้งที่เห็นได้อย่างชัดเจน ดังนั้นบางครั้งเนื้อหาเรื่องอันตรรกภาพในคัมภีร์อภิธรรมโกศกาศษะก็ถูกใช้ในการอ้างอิงว่าเป็นมติของนิกายสรวาสตีวาท
- (4) *Abhidharmanyāyānusāra** (อภิธรรมนยายานุสาระ, Ny)²⁶

²⁴ เนื้อหาเกี่ยวกับอันตรรกภาพในมหาวิภาขามีความยาวรวมประมาณ 2 ผู้ก (T27.356c-366a) ซึ่ง Robert Kritzer ได้ทำการสรุปเฉพาะโครงร่างเนื้อหาในส่วนนี้ไว้ในบทความเรื่อง “Antarābhava in the Vibhāṣā” ศึกษาเพิ่มเติมได้ใน Robert Kritzer, “Antarābhava in the Vibhāṣā,” *Nōtom Damu Joshi Daigaku Kirisutokyō Bunka Kenkyōjo Kiyō (Maranata)* vol.3, No.5 (1997): 69-91.

²⁵ คัมภีร์อภิธรรมโกศกาศษะเป็นคัมภีร์ที่ต้นฉบับภาษาสันสกฤตยังคงหลงเหลืออยู่ ซึ่งได้ถูกเรียบเรียงและตีพิมพ์โดย Prahallad Pradan (*Abhidharmakośabhāṣya of Vasubandhu*, Tibetan Sanskrit Works Series vol.VIII. ed. P. Pradhan. (Patna: K.P. Jayaswal Research Institute, 1967)) นอกจากนี้ยังมีฉบับแปลภาษาสันสกฤต 藏·香·敦·著·法·藏·經·疏·論 Chos mngon pa'i mdsod kyi bshad pa (P 5591; D 4090) และฉบับแปลภาษาจีน 2 จำนวน คือ 阿毗達磨俱舍論 จำนวน 30 ผู้ก แปลโดยพระเสวียนจั้ง (T29.1a-159b) และ阿毗達磨俱舍釋論 จำนวน 22 ผู้ก แปลโดยพระปรมารณะ (T29.161a-310c)

²⁶ อภิธรรมนยายานุสาระพบเฉพาะฉบับแปลจีน ใช้ชื่อว่า 阿毗達磨順正理論

ของท่านสังฆภัทร เป็นคัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาท ที่รจนาขึ้นเพื่ออธิบายแนวคิดหลักของนิกาย และเพื่อหักล้างแนวคิดของท่านวสุพันธูที่เป็นปฏิปักษ์กับของนิกายสรวาสติวาท โดยเนื้อหาส่วนที่เกี่ยวกับอันตรรกภาพเป็นส่วนหนึ่งของข้อวิวาทะเรื่องปฏิจจสมุปบาท (辯緣起品)²⁷

ประเด็นหลักในการโต้แย้งระหว่างฝ่ายที่สนับสนุนและปฏิเสธอันตรรกภาพ อยู่ที่ว่านิกายนั้น ๆ มีมติว่าหลังจากสัตว์ตายไปแล้วจะเกิดใหม่ในทันทีเพียงเวลาชั่วขณะจิต หรือมีช่วงระยะเวลาหนึ่งที่เป็นรอยต่อในระหว่างความตายและการเกิดใหม่ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สัตว์นั้นใช้ในการแสวงหาที่เกิด ซึ่งวิธีการที่ทั้งสองฝ่ายนำมาใช้ในการวิวาทะโดยหลักแบ่งออกเป็น 2 วิธี คือ 1) การอ้างอิงพุทธพจน์หรือเนื้อความในพระสูตรนิกาย หรืออาคม (Nikāya หรือ Āgama) และ 2) การโต้แย้งโดยตรรกะหรือหลักเหตุผล (yutti) โดยผลลัพธ์ที่ได้จากการตีความพุทธพจน์และการใช้หลักเหตุผลมาอธิบายอันตรรกภาพ ทำให้เกิดชื่อเรียกที่แตกต่างกันและคุณลักษณะจำเพาะของอันตรรกภาพขึ้นมา ซึ่งจะได้อธิบายรายละเอียดเหล่านี้ในหัวข้อต่อไป

2. ชื่อเรียกของอันตรรกภาพ

ผลลัพธ์ในการอ้างอิงพุทธพจน์ของฝ่ายสนับสนุนการมีอยู่ของอันตรรกภาพที่น่าสนใจ คือ ชื่อเรียกต่างๆ ของอันตรรกภาพที่เกิดขึ้น คัมภีร์อภิธรรมมหาวิภาษาศาสตร์ (MVS) ได้บันทึกเอาไว้ว่าอันตรรกภาพมีชื่อ

เรียกหลากหลาย รวมได้ 4 ชื่อด้วยกัน คือ antarābhava (อंतरภาพ) gandhabba (คันธัพพะ) sambhavesī (สัมภเวสี) และ manomaya (มโนมยะ)²⁸ ดังข้อความด้านล่าง

อนึ่ง อंतरภาพมีนามเป็นอันมาก อาจมีนามว่า “อंतरภาพ” 1 อาจมีนามว่า “คันธัพพะ” 1 อาจมีนามว่า “สัมภเวสี” 1 อาจมีนามว่า “มโนมยะ” 1

ปุจฉา : เหตุใดอंतरภาพอาจมีนามว่า “อंतरภาพ”?

วิสัชนา : ด้วยเหตุว่า [อंतरภาพ]²⁹ อยู่ภายหลังมรณภาพ อยู่ก่อนอุบัติภาพ³⁰ เกิดอัตรตกาย³¹ ขึ้นในระหว่างกลางของ

²⁸ คัมภีร์ของนิกายสรวาสติวาทโดยส่วนใหญ่ถูกบันทึกด้วยภาษาสันสกฤต ดังนั้นคัมภีร์แปลจีนเหล่านี้สันนิษฐานได้ว่าน่าจะถูกแปลมาจากภาษาสันสกฤต เช่นเดียวกัน นอกจากนี้เรายังสามารถเทียบเคียงคำศัพท์ดั้งเดิมใน MVŚ ได้จาก AKBh ฉบับสันสกฤต แต่เพื่อความสะดวกของผู้อ่านที่คุ้นเคยกับคำศัพท์ภาษาบาลีมากกว่าและเพื่อความเป็นเอกภาพของบทความ ผู้เขียนเลือกที่จะแสดงคำศัพท์เหล่านี้ในภาษาบาลี สำหรับคำศัพท์ดั้งเดิมในภาษาสันสกฤตและคำแปลภาษาจีน จะอธิบายในรายละเอียดหรือในเชิงอรรถ

²⁹ ข้อตกลงในการแปล

ข้อความใน [...] เป็นเนื้อหาเพิ่มเติมโดยผู้แปล เพื่อเสริมความเข้าใจง่ายขึ้น ไม่มีอยู่ในต้นฉบับ

ข้อความใน (...) เป็นศัพท์หรือข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ต้นฉบับที่ผู้แปลใส่กำกับไว้เพื่อทำให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ

³⁰ ตามมติของนิกายสรวาสติวาท ความมี ความเป็น หรือภาพ (Skt, Pali: bhava; Chi: 有) แบ่งเป็น 4 คือ 1) มรณภาพ 2) อุบัติภาพ หรือภาวะแห่งการเกิด 3) อंतरภาพ และ 4) ปุพพกาลภาพ

³¹ คำว่า “自體” ในภาษาจีน “自” หมายถึง ตัวเอง หรือ อัตรต ส่วนศัพท์

ภพทั้งสองนี้ [ซึ่งอดีตกายนั้น]จำกัดอยู่ในกามภูมิ
แลรูปภูมิ จึงมีนามว่า “อันตรภพ” ฯลฯ

ปุจฉา : เหตุใดอันตรภพอาจมีนามว่า “คันธัพพะ” ?

วิสัชนา : ด้วยเหตุว่า [อันตรภพ]นั้นอาศัยกลิ่นเป็นโภชนาหาร
ในการดำรงอยู่ นามนี้จำกัดเฉพาะอันตรภพใน
กามภพเท่านั้น

ปุจฉา : เหตุใดอันตรภพอาจมีนามว่า “สัมภเวสี” ?

วิสัชนา : ด้วยเหตุว่า [อันตรภพ] เป็นผู้แสวงหาความเกิดใน
คติทั้ง 6³² คือ [สัตว์ที่]อยู่ในอันตรภพมีจิตปรารถนา
ในภพเบื้องหน้าอย่างแรงกล้า แต่[สัตว์ที่]อยู่ใน
ภพอื่นไม่เป็นเช่นนี้ จึงมีเพียงอันตรภพที่ได้นามว่า
“สัมภเวสี”

ปุจฉา : เหตุใดอันตรภพอาจมีนามว่า “มโนมยะ” ?

วิสัชนา : ด้วยเหตุว่า [อันตรภพ]เกิดจากใจ กล่าวคือสัตว์
ทั้งหลายบังเกิดจากใจ บ้างเกิดจากกรรม บ้างเกิด
จากวิบาก บ้างเกิดจากต้นหา ผู้ที่เกิดจากใจ คือ
คนยุคต้นกัป อันตรภพ [เทพใน]รูปภูมิ [เทพใน]
อรุณภูมิ แลปริณามกายทั้งหลาย ฯลฯ ด้วยเหตุว่า
กายของอันตรภพทั้งหลายเกิดจากใจ ชับเคลื่อน
ด้วยใจ จึงมีนามว่า “มโนมยะ”³³

ว่า “體” คือ ร่างกาย ในที่นี้ผู้แปลเลือกใช้คำแปลว่า “อดีตกาย”

³² นิกายสรวาสติวาทถือว่าคติแบ่งเป็น 6 ต่างจากนิกายเถรวาทที่นับคติ
เพียง 5 คือ นรก ดิรัจฉาน เปตวิสัย มนุษย์ และเทวดา (เช่นใน DN III 234, ที.ปา.
16/281/191 (ไทย.มมร)) สำหรับคติที่ 6 ที่เพิ่มมาคือ อสุรกาย

³³ T27.363a1-27

นามของอंतरภาพทั้ง 4 นี้ ทำนวสุพันธุก็ได้กล่าวถึงในอภิธรรมโกศส่วนที่เป็นคาถา (AK)³⁴ และในอภิธรรมโกศภาษาขะ (AKBh) นอกจากนี้ยังได้เพิ่มนามที่ 5 ของอंतरภาพ ว่า abhinirvṛtti (อภินิวฤตติ) อีก 1 นามด้วย³⁵ ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ถึงที่มาของชื่อต่าง ๆ เหล่านี้ของอंतरภาพ จะพบว่ามีความเกี่ยวข้องกับพุทธพจน์ หรือพระสูตรที่ฝ่ายที่มีมติสนับสนุนอंतरภาพยกมาอ้าง เพื่อแสดงให้เห็นถึงการมีอยู่ของสัตว์ที่อยู่ในภพระหว่างความตายกับการเกิดใหม่ อย่างไรก็ตาม พระสูตรที่แต่ละนิกายทรงจำสืบทอดต่อกันมา แม้ว่าโดยมากแล้วจะมีเนื้อหาที่ตรงกัน แต่ในบางครั้งก็มีส่วนที่ขัดแย้งกัน ซึ่งสิ่งที่ท่องจำมาไม่ตรงกัน หรือนิกายอื่นปฏิเสธที่จะท่องจำนั้น มักจะถูกมองว่าไม่ใช่พุทธพจน์ และไม่ได้รับการยอมรับจากนิกายอื่นในการอ้างอิง อีกประการหนึ่ง คือ การตีความพุทธพจน์บนพื้นฐานความเข้าใจที่แตกต่างกันของพระพุทธานุศาสนิกชนในแต่ละนิกาย โดยเนื้อความในพระสูตรเดียวกันถูกอธิบายความหมายที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละแนวความคิด หรือถูกอธิบายความหมายให้เป็นไปในทางที่จะสนับสนุนมติที่ฝ่ายของตนยึดถืออยู่ เป็นผลทำให้เกิดข้อวิวาทะในประเด็นต่าง ๆ ระหว่างพระพุทธานุศาสนิกชนแต่ละนิกาย รวมถึงประเด็นเรื่องชื่อของอंतरภาพนี้ด้วย

³⁴ T29.314c2

³⁵ AKBh: พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงอंतरภาพ ด้วยนาม 5 ประการ นาม 5 ประการใด ? 1) คือ **มโนมยะ** เพราะเกิดจากใจ มิใช่เกิดจากอสุจิหรือเลือด เป็นอาทิ ที่เป็นปัจจัยภายนอกมาประกอบรวมให้เกิดขึ้น 2) คือ **สัมภเวสี** เพราะมีปกติแสวงหาภพภูมิที่เกิด 3) คือ **คันธัพพะ** [ผู้บริโภคนกกลิน] เพราะเลี้ยงกายด้วยกกลินหอม [ในระหว่าง] ไปหาที่เกิด 4) คือ **อंतरภาพ** เนื่องด้วยประกอบพร้อมด้วยขันธทั้งหมดในระหว่างภพทั้งสอง 5) นามว่า **อภินิวฤตติ** ผู้มุ่งหมายความเกิด ที่ปรากฏขึ้นชั่วเวลาหนึ่ง (T29.55b3-8)

2.1 อันตรรกภาพและอันตราปรินิพพายี

ศัพท์ว่า “อันตรรกภาพะ” (Skt, Pāli: antarābhava) ที่ถูกแปลงรูปเป็น “อันตรรกภาพ” ในการแปลทับศัพท์ของภาษาไทย³⁶ ไม่พบในคัมภีร์นิกาย (Nikāya) หรือพระสูตรของฝ่ายบาลี อีกทั้งในพระสูตรแปลจีน หรือ อากม (Āgama) ก็ยังไม่พบ “中有” หรือ “中陰” ซึ่งเป็นคำแปลภาษาจีนของศัพท์นี้³⁷ ดังนั้น เหตุผลหลักที่ฝ่ายปฏิเจตมติเรื่องอันตรรกภาพยกมาคัดค้าน คือ พระพุทธเจ้าไม่เคยตรัสถึงอันตรรกภาพได้เลย อย่างไรก็ตาม ฝ่ายที่สนับสนุนว่ามีอันตรรกภาพอยู่ โดยเฉพาะนิกายสรวาสติวาทนั้น กลับบอกว่ามีพระสูตรที่กล่าวถึงชื่ออันตรรกภาพอยู่ นอกจากนี้ยังได้อธิบายความหมายของพระอนาคามีประเภท “อันตราปรินิพพายี”³⁸ ที่ปรากฏในพระสูตรของทุกนิกาย ว่าหมายถึงสภาวะที่อยู่ในอันตรรกภาพ ดังนั้น ปัญหาเรื่องชื่อ “อันตรรกภาพ” จึงมีที่มาจากพระสูตรที่ปรากฏคำว่า “อันตรรกภาพ” ซึ่งมีเฉพาะในบางนิกายเท่านั้น และปัญหาอีกประการหนึ่ง คือ การตีความของศัพท์ว่า “อันตราปรินิพพายี” ในพระสูตรว่า ควรจะหมายความถึง “พระอนาคามีผู้ปรินิพพานในอันตรรกภาพ” หรือหมายถึง “ปรินิพพานในขณะที่อายุขัยยังไม่ถึงอายุในระหว่าง”

2.1.1 ชื่อ “อันตรรกภาพ” ในพระสูตร

คัมภีร์อภิธรรมและอรรถกถาที่บันทึกเรื่องอันตรรกภาพของหลายนิกาย ปรากฏเนื้อหาตรงกันว่าฝ่ายที่สนับสนุนมติอันตรรกภาพ

³⁶ อภ.ก.อ. 81/1198/102 (ไทย.มมร)

³⁷ ยกเว้นคำว่า “中有” ที่ปรากฏในทศโคตตรสูตร (十報法經, T1.236b14-16) ในทีรฆาคมของนิกายสรวาสติวาท ซึ่งถูกมองว่าเป็นพระสูตรพิเศษที่นิกายอื่นไม่ทรงจำ ดังจะได้กล่าวถึงในรายละเอียดต่อไป

³⁸ Skt: antarāparinirvāyin; Pāli: antarāparinibbāyī; Chi: 中般涅槃

ได้อ้างอิงถึงพุทธพจน์เรื่อง “ภพ 4” หรือ “ภพ 7” ที่มีอंतरาภพรวมอยู่ เป็นภพหนึ่งในนั้นด้วย ดังนี้

(1) ตัตตวลัทธิตศาสตร์

又經中說**四有**：本有、死有、**中有**、生有。又說**七有**：五道有、業有、**中有**。³⁹

อีกประการหนึ่ง ในพระสูตรกล่าวถึงภพ 4 คือ ปุพพกาลภพ มรณภพ **อंतरาภพ** อุบัติภพ อีกประการหนึ่ง ยังกล่าวถึง **ภพ 7** คือ ภพในคติทั้ง 5 กรรมภพ และ**อंतरาภพ**

(2) อภิธรรมโกศภาษาขะ

次依聖教證有中有，謂契經言：
“有有七種，即五趣有、業有、
中有。”若此契經彼部不誦。⁴⁰

ต่อไปจะอิงตามคำสอนอันประเสริฐ เพื่อยืนยันว่ามีอंतरาภพอยู่ คือ พระสูตรกล่าวไว้ว่า “**มีภพอยู่ 7 ประเภท** นั่นคือ ภพในคติ 5 กรรมภพ และ**อंतरาภพ**” แต่พระสูตรนี้ นิกายอื่นๆ ไม่ทรงจำ

³⁹ T32.256b18-21

⁴⁰ AKBh VIII 121; T29.44c24-25

(3) อภิธรรมนยาธานุสาระ⁴¹

又聖教說有中有故，謂契經言：
“有有七種。即五趣有、業有、
中有。”⁴¹

อีกประการหนึ่ง คำสอนอัน
ประเสริฐกล่าวว่ามียันตรภาพอยู่
คือ พระสูตรกล่าวไว้ว่า “มีภพอยู่
7 ประเภท นั่นคือ ภพในคติทั้ง 5
กรรมภพ และอันตรภาพ”

ศัพท์ว่า antarābhava ประกอบขึ้นจาก antarā กับ bhava 2 ส่วน ซึ่ง “antarā” สามารถทำหน้าที่เป็นคำวิเศษณ์ คำบุพบท หรือ คำอุปสรรคที่เพิ่มเข้าไปด้านหน้าคำอื่น ๆ แล้วให้ความหมายว่า “อยู่ในระหว่าง” หรือ “อยู่ตรงกลาง” (in between)⁴² ส่วน “bhava” ถูกใช้ในความหมายของ “รูปแบบของการเกิด” (form of rebirth) “สภาวะการดำรงอยู่” (state of existence) หรือ “ชีวิต” (life)⁴³ ซึ่งตามมติของนิกาย สรวาสติวาท “bhava” หรือ “ภพ” ถูกแบ่งออกเป็น 4 ช่วงเวลา⁴⁴ ได้แก่

- 1) มรณภพ⁴⁵ หมายถึง ช่วงเวลาที่สัตว์กำลังจุติ
- 2) อันตรภาพ หมายถึง ช่วงเวลาหลังจากมรณภพ จนถึงก่อนช่วงขณะของอุบัติภพที่สัตว์นั้นได้ไปปฏิสนธิในภพใหม่

⁴¹ T29.475a26-27

⁴² PED s.v. “antarā.”

⁴³ PED s.v. “bhava.”

⁴⁴ T27.309b4-5

⁴⁵ มรณภพ (Skt, Pāli: maraṇa-bhava; Chi: 死有)

อันตรภาพ (Skt, Pāli: antarā-bhava; Chi: 中有)

อุบัติภพ (Skt, Pāli: upapatti-bhava; Chi: 生有)

ปุพพกาลภพ (Skt: pūrvakāla-bhava; Pāli: pubbakāla-bhava; Chi: 本有)

- 3) อุบัติภาพ หมายถึง ช่วงเวลาที่สัตว์นั้นปฏิสนธิในภพใหม่
- 4) ปุพพกาลภาพ หมายถึง ช่วงเวลาตั้งแต่สัตว์นั้นปฏิสนธิจนกระทั่งถึงก่อนเวลาของมรณภาพ

จะเห็นได้ว่านิกายสรวาสติวาทแบ่งช่วงเวลาของสัตว์ต่าง ๆ เอาไว้ 4 ช่วงด้วยกัน ซึ่งหนึ่งในนั้นคืออंतरภาพ ที่เป็นช่วงเวลาค้นกลางระหว่างความตายในภพชาติก่อนกับการปฏิสนธิในภพภูมิใหม่ ซึ่งแนวคิดแบบนี้ แน่นนอนว่าไม่ปรากฏในกลุ่มนิกายที่ปฏิเสธเรื่องอंतरภาพ

ในส่วนของภพ 7 ที่ถูกอ้างถึงนั้น ปรากฏอยู่ในทโคตตรสูตร (T13, Skt: Daśottarasūtra, Chi: 十報法經) ในทีรฆาคม พระสูตรนี้มีคัมภีร์พิเศษเดี่ยวในภาษาสันสกฤตหลงเหลืออยู่ แต่น่าเสียดายที่เนื้อหาในส่วนนี้ได้สูญหายไป⁴⁶ ที่น่าสนใจคือเมื่อวิเคราะห์ร่วมกันกับพระสูตรคู่ขนานอีก 2 พระสูตร คือ 1) ทโคตตรสูตร (DA10, Skt: Daśottarasūtra, Chi: 十上經) ในทีรฆาคมแปลจีน และ 2) ทสุตตรสูตร (DN10, Pāli: Dasuttara-sutta) ในทีฆนิกายของฝ่ายบาลี พบว่าในขณะที่ T13 บอกว่า “ธรรม 7 ประการ ที่ควรกำหนดรู้” (pariṅkheyya, 當知) คือ “ภพ 7” แต่ทั้ง DA10 และ DN10 กลับไม่ปรากฏคำว่า “ภพ 7” หรือ “อंतरภาพ”

⁴⁶ สามารถดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับเนื้อหาในพระสูตรได้ใน Kusum Mittal, *Dogmatische Begriffsreihen im älteren Buddhismus 1: Fragmente des Daśottarasūtra aus zentral-asiatischen Sanskrit-Handschriften* (Berlin: Akademie-Verlag, 1957); ทโคตตรสูตร (*Daśottarasūtra*) คัมภีร์พิเศษเดี่ยวที่ 9-10 ใน Dieter Schlingloff, *Dogmatische begriffsreihen im älteren buddhismus* (Berlin: Akademie-Verlag, 1962) และ J. W. De Jong, “The Dasottarasutra,” *Kanakura hakushi koki kinen Indo gaku Bukkyō gaku ronshū* 金倉博士古稀記念印度学仏教学論集 (รวบรวมผลงานวิจัยด้านอินเดียและพุทธศาสตร์ศึกษา), (Kyoto: Heirakutera shoten, 1966), 3-25.

ตามทีพบใน T13 เลยในทางกลับกัน DA10 และ DN10 ทั้ง 2 พระสูตร
บันทึกตรงกันว่า “ธรรม 7 ประการ ที่ควรกำหนดรู้” คือ “วิญญูณฐิติ 7”
(satta viññāṇa-tṭhitiya, 七識住處) ดังแสดงด้านล่าง

(1) ทโคตตรสูตร (T13)

第三七法，當知。七有，一為不
可有、二為畜生有、三為餓鬼
有、四為人有、五為天有、六為
行有、七為中有。⁴⁷

ธรรม 7 อย่างลำดับที่ 3 ควร
กำหนดรู้ [คือ] **ภพ 7** [ได้แก่] 1 ภพ
นรก 2 ภพดิรัจฉาน 3 ภพเปรต 4
ภพมนุษย์ 5 เทวภพ 6 กรรมภพ 7
อंतरาภพ

(2) ทโคตตรสูตร (DA10)

云何七覺法？謂七識住處：

若有眾生，若干種身，若干種
想，天及人是，是初識住。

復有眾生，若干種身，而一想者，
梵光音天最初生時是，是二識住。

ธรรม 7 อย่างที่ควรกำหนดรู้เป็น
ไฉน ? คือ วิญญูณฐิติ 7
หากสัตว์พวกหนึ่งมีกายต่างกันบ้าง
มีสัญญาต่างกันบ้าง คือ เทพและ
มนุษย์ นี่คืวิญญูณฐิติข้อที่ 1
มีสัตว์อีกพวกหนึ่งมีกายต่างกัน
บ้าง แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ
อภัสสรพรหมที่เพิ่งปฏิสนธิใหม่⁴⁸

⁴⁷ T1.236b14-16

⁴⁸ ใน DN10 บอกว่า “เกิดในภูมิปฐมฌาน” บาลีใช้ว่า paṭhamābhiniḥ-
battā (DN III 253) แต่ DA10 บอกว่า “最初生時” ที่แปลว่า “เพิ่งปฏิสนธิ
ใหม่”

復有眾生，一身若干種想，光音
天是，是三識住。

復有眾生，一身一想，徧淨天
是，是四識住。

或有眾生，空處住，是五識住；
或識處住，是六識住；或不用處
住，是七識住。⁴⁹

(3) ทสุตตรสูตร (DN10)

katame satta dhammā
pariññeyyā? **satta viññāṇa-**
ṭṭhitiyo. sant' āvuso sattā
nānatta-kāyā nānatta-
saññino, seyyathā pi
manussā ekacce ca devā
ekacce ca vinipātikā. ayam

นี้วิญญาณฐิติข้อที่ 2

มีสัตว์อีกพวกหนึ่งมีกายอย่าง
เดียวกัน มีสัญญาต่างกันบ้าง คือ
อภิสสรเทพ นี้วิญญาณฐิติข้อที่ 3
มีสัตว์อีกพวกหนึ่ง มีกายอย่าง
เดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ
สุภกิณฑเทพ นี้วิญญาณฐิติข้อที่ 4
อาจมีสัตว์พวกหนึ่ง เข้าถึงอากา-
สถานัญจายตนะอยู่ นี้วิญญาณฐิติ
ข้อที่ 5 หรือเข้าถึงวิญญาณัญจาย-
ตนะอยู่ นี้วิญญาณฐิติข้อที่ 6
หรือ เข้าถึงอากิญจัญญายตนะอยู่
นี้วิญญาณฐิติข้อที่ 7

ธรรม 7 อย่างควรกำหนดรู้เป็นไหน
? ได้แก่ วิญญาณฐิติ (ภูมिเป็นที่ตั้ง
แห่งวิญญาณ) 7 คือ

1. ผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวก
หนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน
เช่น พวกมนุษย์ เทพบางพวก และ
วินิปาติกะบางพวก นี้เป็นวิญญาณ
ฐิติข้อที่ 1

⁴⁹ T1.54b19-26

paṭhamā viññāṇa-tṭhiti.
sant' āvuso sattā nānatta-
kāyā ekatta-saññino,
seyyathā pi devā brahma-
kāyikā paṭhamābhiniḍḍattā.
ayaṃ dutiyā viññāṇa-tṭhiti.
sant' āvuso sattā ekatta-
kāyā nānatta-saññino,
seyyathā pi devā ābhas-
sarā. ayaṃ tatiyā viññāṇa-
tṭhiti. sant' āvuso sattā
ekatta-kāyā ekatta-saññino,
seyyathā pi devā subha-
kiṇhā. ayaṃ catutthī
viññāṇa-tṭhiti. sant' āvuso
sattā sabbaso rūpa-saññā-
naṃ samatikkamā, paṭigha-
saññānaṃ atthagamā,
nānatta-saññānaṃ ama-
nasikārā, 'ananto ākāso ti'
ākāsānañcāyatanūpagā.
ayaṃ pañcamī viññāṇa-
tṭhiti. sant' āvuso sattā
sabbaso ākāśānañcā-

2. ผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวก
หนึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญาอย่าง
เดียวกัน เช่น พวกเทพผู้นับเนื่อง
ในพรหม ซึ่งเกิดในปฐม[นิทานภูมิ]
นี้เป็นวิญญาณฐิติข้อที่ 2

3. ผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวก
หนึ่ง มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญา
ต่างกัน เช่น พวกเทพอภัสสระ
นี้เป็นวิญญาณฐิติข้อที่ 3

4. ผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวก
หนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญา
อย่างเดียวกัน เช่น พวกเทพสุภ-
กิณหะ นี้เป็นวิญญาณฐิติข้อที่ 4

5. ผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวก
หนึ่ง เพราะล่องเสียซึ่งรูปสัญญา
โดยประการทั้งปวง เพราะดับซึ่ง
ปฏิขสัญญา เพราะไม่ใส่ใจในนา-
นัตตสัญญา เข้าถึงอากาสนัญญา-
จายตนะด้วยกำหนดว่า อากาสดหา
ที่สุดมิได้ นี้เป็นวิญญาณฐิติข้อที่ 5

6. ผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวก
หนึ่งเพราะล่องอากาสนัญญา-
จายตนะโดยประการทั้งปวงแล้ว เข้า
ถึงวิญญาณญายตนะด้วยกำหนด

ākāsānañcāyatanam
samatikkamma
'anantaṃ viññāṇaṃ ti'
viññāṇañcāyatanūpagā.
ayaṃ chaṭṭhī viññāṇa-
ṭṭhiti. sant' āvuso satta
sabbaso viññāṇañcā-
yatanam samatikkamma
'n'atthi kiñcīti' ākiñcaññā-
yatanūpagā. ayaṃ satta
viññāṇa-ṭṭhiti. ime satta
dhammā pariñheyyā.⁵⁰

ว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ นี่เป็น
วิญญาณฐิติข้อที่ 6

7. ผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวก
หนึ่ง ก้าวล่วงวิญญาณัญญาตนะ
โดยประการทั้งปวงแล้ว เข้าถึง
อากิญจัญญาตนะด้วยกำหนดว่า
ไม่มีอะไร นี่เป็นวิญญาณฐิติข้อที่ 7
นี่เป็นธรรม 7 อย่างที่ควร
กำหนดรู้⁵¹

เมื่อพิจารณาจากข้อความใน AKBh ด้านบน ท่านวสุพัณฺธุ
เมื่อกล่าวถึงพระสูตรที่ปรากฏเรื่อง “ภพ 7” และ “อंतरาภพ” บอกว่า
“แต่พระสูตรนีนิกายอื่นๆ ไม่ทรงจำ (若此契經彼部不誦)” ทำให้เห็น
ได้ชัดเจนว่า T13 เป็นพระสูตรจำเพาะที่มีเนื้อความพิเศษกว่าพระสูตร
อื่นๆ ทั่วไป และทรงจำสืบต่อเพียงบางสายนิกายเท่านั้น โดยคัมภีร์
พระสูตรที่หลงเหลือสืบทอดมาถึงปัจจุบัน มีสายการสืบทอดแตกต่างกัน
ดังนี้⁵²

⁵⁰ DN III 253,
₂₈₂

⁵¹ ที.ป.า. 16/435/406-407 (ไทย.มมร)

⁵² ศึกษาเพิ่มเติมใน E. Waldschmidt, “Central Asian Sūtra Fragments and Their Relation to the Chinese Āgamas,” *The Language of the Earliest Buddhist Tradition* (Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1980): 136-

1) T13 เป็นพระสูตรเดี่ยว แปลโดยท่านอันชื่อเกา (安世高) จากคัมภีร์ต้นฉบับของนิกายสรวาสตีวาท

2) DA10 เป็นพระสูตรที่รวมอยู่ในพระสูตรกลุ่มทีรฆาคม ถูกแปลโดยท่านพุทธยาศ์สและท่านจู้ฝอเนี่ยน (竺佛念) ซึ่งนักวิชาการ คาดว่าเป็นของนิกายธรรมคุปต์

3) DN10 เป็นคัมภีร์บาลีของนิกายเถรวาท

จากข้อมูลดังกล่าว เมื่อพิจารณาจากการอ้างอิงพระสูตรของนิกายที่สนับสนุนเรื่องอันวราภพ กลับพบว่าพระสูตรที่กล่าวถึง “ภพ 4” “ภพ 7” หรือ “อันวราภพ” นั้น แท้จริงแล้วไม่ได้สืบทอดกันในทุกสายนิกาย ทำให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าพระสูตรที่แต่ละนิกายทรงจำ มีส่วนที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งในบางครั้งความแตกต่างนี้ก็มีความเกี่ยวเนื่องกันกับแนวคิดสำคัญที่นิกายนั้นๆ ยึดถืออยู่ด้วย ซึ่งในที่นี้เราสามารถเห็นได้ว่า T13 ที่กล่าวถึงอันวราภพ เป็นพระสูตรในสายการสืบทอดของนิกายสรวาสตีวาท ที่ยึดถือมติว่ามีอันวราภพออยู่

2.1.2 ความหมายของ “อันวราปรินิพพานี”

ประเด็นปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งของชื่ออันวราภพ คือการอธิบายความหมายของอันวราปรินิพพานี ซึ่งเป็น 1 ใน 5 ประเภทของพระอนาคามี โดยฝ่ายที่สนับสนุนมติเรื่องอันวราภพอ้างว่าอันวราปรินิพพานีนั้นแหละหมายถึงอันวราภพ ดังใน Kv⁵³ และ Kv-a⁵⁴

139; CAI, Yaoming (蔡耀明), “Pàndìng ‘ā hán jīng” bù pài guīshǔ qiānshè de nántí 判定《阿含經》部派歸屬牽涉的難題 (ความยากลำบากในการตัดสินสายการสืบทอดของคัมภีร์อาคม),” *Fa Guang* Vol.111, No.24 (1998): 1-12.

⁵³ Kv 366; อภ.ก. 81/1209/101 (ไทย.มมร)

⁵⁴ Kv-a 105; อภ.ก.อ. 81/1198/102 (ไทย.มมร)

อ้างว่าเรื่องนี้เป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้ฝ่ายตรงข้ามยึดถือว่าอันตรรกภาพมีอยู่ ซึ่งการอ้างอิงแบบนี้ปรากฏเช่นเดียวกันในคัมภีร์อภิธรรมของนิกายอื่น ๆ ที่กล่าวถึงข้อวิวาทะเรื่องอันตรรกภาพ ดังแสดงด้านล่าง

(1) สัมมัตตินิกายศาสตร์

復次，有中問有，中間入涅槃故。佛語諸比丘：五種人名龍駒馬。何等五種人？中間入涅槃，是名第一人；生入涅槃，是名第二人；行入涅槃，是名第三人；不行入涅槃，是名第四人；上行入涅槃，是名第五人。⁵⁵

อีกประการหนึ่ง มีอันตรรกภาพ เพราะเข้านิพพานในระหว่าง (อันตรา-ปรินิพพาน) พระพุทธเจ้าตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายว่า “บุคคล 5 ประเภท ชื่อว่าบุคคลผู้เลิศ⁵⁶ บุคคล 5 ประเภทไหน? **อันตราปรินิพพายี**⁵⁷ เป็นชื่อของบุคคลที่ 1 อุปะหัจ-ปรินิพพายี เป็นชื่อของบุคคลที่ 2

⁵⁵ T32.470b25-c1

⁵⁶ ศัพท์ว่า “龍駒馬” (แปลตามตัวอักษร คือ มังกร-ลูกม้า-ม้า) เป็นศัพท์ที่มีหลายความหมาย คือ 1) ม้าลักษณะดี 2) บุรุษผู้มีปัญญาและความสามารถ 3) หนุ่มน้อยที่มีรูปงาม 4) สัตว์ในตำนานที่มีหัวเป็นมังกร แต่ส่วนอื่น ๆ เป็นม้า สำหรับในบริบทนี้ผู้แปลเลือกความหมายที่ 2 แปลว่า “บุคคลผู้เลิศ”

⁵⁷ เพื่อความสะดวกในการเปรียบเทียบ ผู้แปลเลือกที่จะแปลชื่อพระอนาคามีในภาษาจีนโดยเทียบเคียงกับศัพท์ที่ตรงกันกับชื่อในภาษาบาลี สำหรับความแตกต่างในการบันทึกและการแปลชื่อของพระอนาคามีทั้ง 5 ประเภท ในแต่ละกลุ่มคัมภีร์ สามารถศึกษาเพิ่มเติมได้ใน Qian Lin, “The antarābhava Dispute Among Abhidharma Traditions and the List of anāgāmins.” *Journal of the International Association of Buddhist Studies* Vol.34, No.1-2 (2011): 149-186.

สสังขารปรินิพพานี้ เป็นชื่อของบุคคลที่ 3 อสังขารปรินิพพานี้ เป็นชื่อของบุคคลที่ 4 อุทรังโสโต เป็นชื่อของบุคคลที่ 5

(2) ตัตตวลัทธิศาสตร์

又七善人中，有中有滅者。⁵⁸

อีกประการหนึ่ง ในปุริส[คติ] 7 มี **อันตราปรินิพพานี้**

(3) อภิธรรมมหาวิภาษศาสตร์

又經說有中般涅槃。中有若無，此依何立？⁵⁹

อีกประการหนึ่ง พระสูตรกล่าวไว้ว่ามี**อันตราปรินิพพานี้** หากไม่มีอันตรามภ [อันตราปรินิพพานี้] นี้จะมีได้อย่างไร?

(4) อภิธรรมโกศภาษยะ

若復不誦，如是契經，《五不還經》，當云何釋？如契經說：有五不還，一者中般，二者**生般**，三無行般，四有行般，五者上流。

อีกทั้งจะไม่ทรงจำพระสูตรนี้ คือพระสูตรที่ว่าด้วยอนาคามีทั้ง 5 อธิบายว่าอย่างไร ? ดังที่พระสูตรกล่าวไว้ว่า มีพระอนาคามี 5 พวก คือ

⁵⁸ T32.256b18

⁵⁹ T27.357a1-2

中有若無，何名中般？……又經說有七善士趣，謂於前五中般分三，由處及時近中遠，由處及時近中遠故。⁶⁰

1) **อันตราปรินิพพายี** 2) อุบัติจ-
ปรินิพพายี 3) อสังขารปรินิพ-
พายี 4) สสังขารปรินิพพายี 5) อุท-
ธังโสิต หากไม่มีอันตรภาพ สิ่งใด
ที่จะมีชื่อว่าอันตราปรินิพพายี ?
ฯลฯ อีกประการหนึ่ง

พระสูตรกล่าวไว้ว่ามี**ปริสคติ 7** คือ
ในพระอนาคามีทั้ง 5 ที่กล่าวมา
แล้วนี้ แบ่งอันตราปรินิพพายีออกเป็น 3 ประเภท ตามสถานที่และ
กาลเวลา ไกล กลาง ใกล้ เนื่อง
ด้วยสถานที่และกาลเวลา[ถูกแบ่ง
เป็น]ไกล กลาง ใกล้

พระอนาคามี (Pāli: anāgāmī, Skt: anāgāmin, Chi: 不還, 阿那含) หมายถึง ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก คือ พระอริยบุคคลที่กำจัดสังโยชน์เบื้องต้นทั้ง 5 ได้แล้ว เมื่อละโลกไปก็จะสามารถบรรลุนิพพานได้โดยไม่ต้องกลับมาเกิดในกามภพอีก ในพระสูตรทั้งของฝ่ายบาลีและคัมภีร์แปลจีน ปรากฏชื่อของพระอนาคามีทั้ง 5 ประเภทคล้ายคลึงกัน⁶¹

⁶⁰ AKBh VIII 121; T29.45a5-12

⁶¹ Qian Lin ได้ทำการศึกษา รวบรวม และเปรียบเทียบชื่อของพระอนาคามีเหล่านี้จากคัมภีร์ภาษาบาลี ต้นสกฤต คานธารี และฉบับแปลจีนแล้วสรุปรูปแบบการแบ่งประเภทของพระอนาคามีออกเป็น 3 กลุ่ม จากนั้นจึงเปรียบเทียบความแตกต่างของการบันทึกในแต่ละสายนิกาย (Qian Lin, “The antarābhava Dispute Among Abhidharma Traditions and the List of anāgāmins,” *Journal of the International Association of Buddhist Studies*

ดังเช่นที่แสดงในพระสูตรในสัมมยูกตาคมและสังยุตตนิกายด้านล่าง

(1) สัมมยูกตาคม พระสูตรที่ 27 (SA736)

如上說。差別者：「若比丘修習七覺分，多修習已，當得七種果、七種福利。何等為七？是比丘得現法智證樂；若命終時，若不得現法智證樂，及命終時，而得五下分結盡，中般涅槃。若不得中般涅槃，而得生般涅槃。若不得生般涅槃，而得無行般涅槃。若不得無行般涅槃，而得有行般涅槃。若不得有行般涅槃，而得上流般涅槃。」⁶²

ดังกล่าวมาแล้ว ถึงบุคคลประเภทต่าง ๆ “เมื่อภิกษุเจริญโพชฌงค์ 7 กระทำให้มากแล้ว จะได้รับผล อานิสงส์ 7 ประการ 7 ประการ คืออะไร? [1] ภิกษุนี้ได้เข้าถึงความสุขด้วยปัญญาในปัจจุบัน [2] หรือได้เข้าถึงในเวลาใกล้ตาย [3] หากไม่ได้เข้าถึงความสุขด้วยปัญญาในปัจจุบัน แต่ในเวลาตายได้เข้าถึงความสิ้นไปแห่งสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง 5 [ก็จะเข้าถึง] **อंतरา-ปรินิพพาน** [4] หากไม่ได้เข้าถึงอंतरาปรินิพพาน ก็จะได้**อุปัททจ-ปรินิพพาน** [5] หากไม่ได้เข้าถึงอุปัททจปรินิพพาน ก็จะได้เข้าถึง**อสังขารปรินิพพาน** [6] หากไม่ได้เข้าถึงอสังขาร ปรินิพพานก็จะได้เข้าถึง**สสังขารปรินิพพาน**

(2) สีสสูตร (SN46.3)

evaṃ bhāvitesu kho
bhikkhave sattasu sam-
bojjhaṅgesu evaṃ ba-
hulikatesu satta phalā
sattānisamsā pāṭikaṅkhā.
katame satta phalā
sattānisamsā. diṭṭheva
dhamme paṭihacca
aññaṃ ārādheti. no ce
diṭṭheva dhamme paṭi-
hacca aññaṃ ārādheti,
atha maraṇakāle aññaṃ
ārādheti. no ce diṭṭheva
dhamme paṭihacca
aññaṃ ārādheti no ce
maraṇakāle aññaṃ ārād-
heti, atha pañcannaṃ
orambhāgiyānaṃ saṃyo-

[7] หากไม่ได้เข้าถึงสสังขารปริ-
นิพพาน ก็จะได้เข้าถึงอุทถังโสโต-
ปรินิพพาน

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อโพชฌงค์ 7
อันเธอเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำ
ให้มากแล้วอย่างนี้ ผลานิสงส์
7 ประการ อันเธอพึงหวังได้
ผลานิสงส์ 7 ประการเป็นไฉน? คือ

1. ในปัจจุบัน จะได้บรรลุอรหัต-
ผลโดยพลัน

2. ในปัจจุบันไม่ได้บรรลุ ที่นั้น
จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย

3. ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ
ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ที่นั้น
จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตรา-
ปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้อง
ต่ำ 5 ล้วนไป

4. ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ ใน
เวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ และไม่
ได้เป็นพระอนาคามีผู้เป็นอันตรา-
ปรินิพพายี เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ

janānaṃ parikkhayā
 antarāparinibbāyī hoti.
 no ce diṭṭheva dhamme
 paṭihacca aññaṃ ārādhe-
 ti, no ce maraṇakāle
 aññaṃ ārādheti, no ce
 pañcannaṃ orambhāgi-
 yānaṃ saṃyojanānaṃ
 parikkhayā antarāpari-
 nibbāyī hoti, atha pañ-
 cannaṃ orambhāgyānaṃ
 saṃyojanānaṃ parikkhayā
 upahacca parinibbāyī
 hoti. no ce diṭṭheva
 dhamme paṭihacca aññaṃ
 ārādheti, no ce maraṇa-
 kāle aññaṃ ārādheti, no
 ce pañcannaṃ oram-
 bhāgiyānaṃ saṃyojānaṃ
 parikkhayā antarāparinib-
 bāyī hoti, no ce pañcannaṃ
 orambhāgiyānaṃ saṃyo-
 janānaṃ parikkhayā upa-
 hacca parinibbāyī hoti,

5 ลื่นไป ที่นั้นจะได้เป็น**พระ
อนาคามีผู้อุปัชฌาจรินิพพายี**
 เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ 5 ลื่นไป

5. ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ
 ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ
 ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้เป็น
 อันตราจรินิพพายี และไม่ได้
 เป็นพระอนาคามีผู้อุปัชฌา-
 จรินิพพายี ที่นั้นจะได้เป็น**พระ
อนาคามีผู้สังฆาจรินิพพายี**
 เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ 5 ลื่นไป

6. ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ
 ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้
 เป็นพระอนาคามีผู้เป็นอันตราจริ-
 นิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามี
 ผู้อุปัชฌาจรินิพพายี และไม่ได้
 เป็นพระอนาคามีผู้เป็นสังฆา-
 จรินิพพายี ที่นั้นจะได้เป็น**พระ
อนาคามีผู้สังฆาจรินิพพายี**
 เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ 5 ลื่นไป

7. ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้บรรลุ
 ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้บรรลุ ไม่ได้
 เป็นพระอนาคามีผู้เป็นอันตราจริ-
 นิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามี

atha pañcannaṃ oram-
bhāgiyānaṃ saṃyo-
janānaṃ parikkhayā
asaṅkhāraparinibbāyī
hoti. no ce diṭṭheva
dhamme paṭihacca
aññaṃ ārādheti, no ce
maraṇakāle aññaṃ
ārādheti, no ce pañcan-
naṃ orambhāgiyānaṃ
saṃyojanānaṃ parik-
khayā antarāparinibbāyī
hoti, no ce pañcannaṃ
orambhāgiyānaṃ saṃyo-
janānaṃ parikkhayā
upahacca parinibbāyī
hoti, no ce pañcannaṃ
orambhāgiyānaṃ saṃyo-
janānaṃ parikkhayā
asaṅkhāraparinibbāyī
hoti, atha pañcannaṃ
orambhāgiyānaṃ saṃyo-
janānaṃ parikkhayā sa-
saṅkhāraparinibbāyī hoti.

ผู้เป็นอุปปัจจปรินิพพายี ไม่ได้
เป็นพระอนาคามีผู้เป็นอสังขาร-
ปรินิพพายี และไม่ได้เป็นพระ
อนาคามีผู้เป็นสังขารปรินิพพายี
ที่นั่นจะได้เป็นพระอนาคามีผู้เป็น
อุทรังโสโตอกนิฏฐคามี เพราะ
สังโยชน์เบื้องต่ำ 5 สิ้นไป⁶³

⁶³ ส.ม. 30/382/193-194 (ไทย.มมร)

no ce diṭṭheva dhamme
 paṭihacca aññamaṃ ārād-
 hetī, no ce maraṇakāle
 aññamaṃ ārādhetī, no ce
 pañcannaṃ orambhāgi-
 yānaṃ saṃyojanānaṃ
 parikkhayā antarāpa-
 rinibbāyī hotī, no ce
 pañcannaṃ orambhāgi-
 yānaṃ saṃyojanānaṃ
 parikkhayā upahacca
 parinibbāyī hotī, no ce
 pañcannaṃ orambhāgi-
 yānaṃ saṃyojanānaṃ
 parikkhayā asaṅkhārapa-
 rinibbāyī hotī, no ce
 pañcannaṃ orambhāgi-
 yānaṃ saṃyojanānaṃ
 parikkhayā sasaṅkhārapa-
 rinibbāyī hotī, atha
 pañcannaṃ orambhāgi-
 yānaṃ saṃyojanānaṃ
 parikkhayā uddhamṣoto
 hotī akaniṭṭhagāmī⁶⁴

⁶⁴ SN V 69-70

ตามพระสูตรที่แสดงด้านบน พระอนาคามีแบ่งออกเป็น 5 ประเภท คือ 1) อंतरาปรินิพพายี 2) อุพหัจจปรินิพพายี 3) อสังขารปรินิพพายี 4) สสังขารปรินิพพายี และ 5) อุทธังโสโตกนิฏฐคามี⁶⁵ อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าในพระสูตรไม่ได้อธิบายความหมายของชื่อพระอนาคามีที่แตกต่างกันเหล่านี้ ยิ่งไปกว่านั้น พระอนาคามียังสามารถแบ่งย่อยออกได้อีกเป็น 7 ประเภท ที่เรียกว่า “ปฐิสคตติ 7” (Pāli: satta purisagati, Chi: 七善士趣) ซึ่งแต่ละคัมภีร์ก็มีการแบ่งประเภทของพระอนาคามีทั้ง 7 นี้แตกต่างกัน ตามแต่สายการสืบทอด⁶⁶ ทำให้การแปลความหมายของพระอนาคามีเหล่านี้ยังมีความซับซ้อนขึ้นไปอีก

ประเด็นสำคัญของปัญหาเรื่องอंतरาภพ กับ อंतरาปรินิพพายี คือ จะแปลความหมายของพระอนาคามีประเภทนี้อย่างไร โดยเฉพาะคำว่า “อंतरา” หรือ “ในระหว่าง” นี้ควรจะหมายความว่า

⁶⁵ อंतरาปรินิพพายี (Pāli: antarā-parinibbāyī, Skt: antarā-parinirvāyin, Chi: 中般涅槃)

อุพหัจจปรินิพพายี (Pāli: upahacca-parinibbāyī, Skt: upapadya-parinirvāyin, Chi: 生般涅槃)

อสังขารปรินิพพายี (Pāli: asaṅkhāra-parinibbāyī, Skt: asaṃskāra-parinirvāyin, Chi: 無行般涅槃)

สสังขารปรินิพพายี (Pāli: sasaṅkhāra-parinibbāyī, Skt: sasamskāra-parinirvāyin, Chi: 有行般涅槃)

อุทธังโสโตกนิฏฐคามี (Pāli: uddhamṣoto-akanitṭhagāmī, Skt: ūrdhvasrota-parinirvāyin, Chi: 上流般涅槃)

⁶⁶ รูปแบบการแบ่งปฐิสคตติ 7 ในแต่ละคัมภีร์ ดูเพิ่มเติมใน Qian Lin, “The antarābhava Dispute Among Abhidharma Traditions and the List of anāgāmins,” *Journal of the International Association of Buddhist Studies* Vol.34, No.1-2 (2011): 159-160.

อยู่ระหว่างสิ่งใด ซึ่งเมื่อศึกษาจากข้อโต้แย้งเรื่องอันตราปรีนิพพายีใน คัมภีร์อภิธรรมและอรรถกถาของนิกายต่าง ๆ แล้วจะพบการแปลความหมายไปใน 2 ทิศทาง คือ การอรรถาธิบายแบบของนิกายสรวาสตีวาท และแบบของนิกายเถรวาท ดังแสดงด้านล่าง

(1) อภิธรรมมหาวิภาษาศาสตร์

復次，《集異門》說：有五種不還補特伽羅，謂中般涅槃，乃至上流往色究竟。

云何中般涅槃？謂有補特伽羅前生中，於五順下分結已斷，已遍知，於五順上分結未斷，未遍知。造作增長順起有受業，不造作增長順生有受業，從彼命終起色界中有。即住彼中有，得如

อีกประการหนึ่ง [อภิธรรม] สังคีตี-
ปรายายะ⁶⁷ กล่าวว่า มีอนาคามี
บุคคล 5 จำพวก คือ อันตราปรีนิพ-
พายี จนถึงอุทธังโสโตอกนิฏฐคามี

อันตราปรีนิพพายีเป็นไฉน ? คือ
บุคคลที่ในขณะที่มีชีวิตอยู่ ลึ้นไป
แล้ว รู้ทั่วแล้ว ซึ่งสังโยชน์เบื้อง
ต่ำ 5 แต่ยังไม่สิ้นไป ยังไม่รู้ทั่วซึ่ง
สังโยชน์เบื้องสูง 5 ทำแล้ว เจริญ
แล้วซึ่งอุปปาหะเวทนียกรรม ไม่ทำ

⁶⁷ อภิธรรมสังคีตีปรายายะ (Saṅgītiparyāya) เป็น 1 ใน 7 คัมภีร์อภิธรรมของนิกายสรวาสตีวาท เป็นคัมภีร์ที่อธิบายหัวข้อธรรมในสังคีตสูตร ที่พบทั้งในฉบับบาลีที่มณฑล และฉบับแปลจีนที่รหมาคม คัมภีร์อภิธรรมสังคีตีปรายายะฉบับแปลจีนใช้ชื่อว่า 阿毘達磨集異門足論 ในที่นี้ MVŚ อ้างอิงโดยย่อว่า 集異門 ซึ่งเนื้อหาที่ MVŚ อ้างอิงมานี้อยู่ที่ T26.425c28-426c21

是種類無漏道。由此道力進斷
餘結，於無餘依 涅槃界，而般涅
槃，是名中般涅槃。

問：何故名中般涅槃？

答：此補特伽羅已過欲界，未到
色界，住彼中有，而般涅槃，故
名中般涅槃。

และไม่เจริญซึ่งอุปัตติเวทนีย-
กรรม⁶⁸ เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว มีอंतरา-
ภพของรูปภูมิเกิดขึ้น ก็ได้เข้าถึง
อนาสวะมรรค [ปรีนิพพาน]ขณะ
อยู่ในอंतरาภพนั้น ด้วยอำนาจ
ของมรรคนั้น กำจัดสิ้นซึ่งสังโยชน์
ที่ยังเหลืออยู่ แล้วปรีนิพพานใน
อนุปาทิสเสนิพพานนั้น นี้ชื่อว่า
อंतरापรีนิพพาน

ปุจฉา: ด้วยเหตุใดจึงชื่อว่าอंतरา-
ปรีนิพพายี?

วิสัชนา: ด้วยเหตุว่าบุคคลนี้พ้น
จากกามภูมิแล้ว แต่ยังไม่ถึงรูปภูมิ
ยังคงอยู่ในอंतरาภพนั้นก็ปรี-
นิพพาน จึงได้ชื่อว่าอंतरापรี-
นิพพายี

⁶⁸ 順起有受業 (utpāda-vedanīyakarma*) และ 順生有受業 (upapatti-vedanīyakarma*) ใน MVŚ หมายถึง เวทนียกรรม 2 ประเภท แต่ในคัมภีร์ อภิธรรมสังคิติปฺรยาเยที่ MVŚ อ้างอิงถึงกลับใช้คำว่า 起異熟業 (utpāda-vipākakarma*) และ 生異熟業 (upapatti-vipākakarma*) ซึ่งเป็นวิบากกรรม 2 ประเภท (T26.42a4-5-426c21)

復次，此補特伽羅利根，軟煩惱
故，能於中有，而般涅槃，故名
中般涅槃。⁶⁹

อีกประการหนึ่ง บุคคลนี้มีอินทรีย์
แก่กล้า อาสวะกิเลสเบาบาง
สามารถปรินิพพานในขณะที่อยู่ใน
อंतरาภพได้ จึงได้ชื่อว่าอंतरา-
ปรินิพพายี

(2) อรรถกถาสีลสูตร (SN-a 46.3)

antarā-parinibbāyī ti,
yo āyu-vemajjhaṃ ana-
tikkamitvā parinibbāyati,
so tividho hoti: kappa-
sahassāyukesu tāva
avihesu nibbattitvā eko
nibbatta-divase yeva
arahattaṃ pāpuṇāti:
no ce nibbatta-divase
pāpuṇāti paṭhamassa
pana kappa-satassa mat-
thake pāpuṇāti: ayam eko
antarā-parinibbāyī. aparo
evaṃ asakkonto dvinnaṃ
kappa-satānaṃ matthake

คำว่า พระอนาคามีผู้เป็นอंतरา
ปรินิพพายี (อंतरาปรินิพ-
พายี) ความว่า อंतरาปรินิพพายี
ใด อายุ ยังไม่ถึงกลางคน ปรินิพพาน
เสียก่อน อंतरาปรินิพพายีนั้น
มีสามอย่าง คือ ผู้หนึ่งเกิดในชั้น
อวิหา มีอายุพันกัป จะบรรลुพระ
อรหัตผลครั้งแรกในวันที่ตนเกิด
นั่นเอง. ถ้าไม่บรรลुในวันที่ตนเกิด
ก็จะบรรลुในที่สุดแห่งร้อยกัปต้น
นี้เป็นอंतरาปรินิพพายีที่หนึ่ง อีก
ผู้หนึ่ง เมื่อไม่อาจอย่างนี้ จะบรรลु
ในที่สุดแห่งสองร้อยกัป นี้เป็น
อंतरาปรินิพพายีที่สอง. อีกผู้หนึ่ง
เมื่อไม่อาจอย่างนี้ จะบรรลุในที่สุด

⁶⁹ T27.874b21-c6

pāpuṇāti; ayaṃ dutiyo.
aparo evaṃ pi asa-
kanto catunnaṃ kap-
pa-satānaṃ matthake
pāpuṇāti: ayaṃ tatiyo
antarāparinibbāyī.⁷⁰

แห่งสี่ร้อยกับ นี้เป็นอंतरาปริ-
นิพพายีที่สาม⁷¹

MVŚ อ้างอิงถึงเนื้อความที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรม-
สังคีติปรายายะ บอกว่า อंतरาปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามี
ผู้ปรินิพพานในขณะที่อยู่ในอंतरภาพ คือ พระอนาคามีผู้ละกายจาก
กามภูมิไปแล้ว แต่ยังไม่ทันเข้าถึงรูปภูมิก็ปรินิพพาน ในขณะที่อรรถกถา
ของฝ่ายบาลี อธิบายว่า อंतरาปรินิพพายี หมายถึงพระอนาคามี
ผู้ปรินิพพาน โดยอายุยังไม่ถึงครึ่งหนึ่งของอายุขัยในรูปภูมิ ดังนั้น
จะเห็นได้ว่านิกายสรวาสติวาทและเถรวาทที่มีความเห็นขัดแย้งกันในมติ
เรื่องอंतरภาพ มีวิธีการอธิบายความหมายของพระอนาคามีประเภท
อंतरาปรินิพพายีแตกต่างกัน โดยนิกายสรวาสติวาทที่เชื่อมถึงการมีอยู่
ของอंतरภาพ อธิบายความหมายของ “อंतरา” หรือ “ในระหว่าง”
นี้ว่า “ปรินิพพานในระหว่างกามภูมิกับรูปภูมิ” คือ หลังจากทีละกายเดิม
แต่ยังไม่ไปปฏิสนธิในรูปภูมิ ก็ปรินิพพานในขณะที่อยู่ในอंतरภาพนั้น
เอง ในขณะที่เถรวาทที่เป็นตัวแทนของนิกายที่ไม่ยอมรับการมีอยู่ของ
อंतरภาพ อธิบายความหมายนี้ว่า “ปรินิพพานในขณะที่มีอายุขัยอยู่
ในระหว่าง”

⁷⁰ SN-a III 143

⁷¹ ส.ม.อ. 30/382/197 (ไทย.มมร)

เหตุผลของการตีความที่แตกต่างกันนี้ เนื่องมาจากนิกายสรวาสติวาทและนิกายเถรวาทมีแนวคิดที่แตกต่างกันในการอธิบายเรื่องความสืบต่อของชีวิตสัตว์ที่เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ซึ่งความแตกต่างนี้อยู่ที่ว่าเมื่อสัตว์ตายแล้วในภพภูมิเดิม จะเกิดใหม่ในภพภูมิใหม่ทันที หรือว่ามีช่วงเวลาดำเนินกลางในระหว่างสองภพภูมินั้น ซึ่งนิกายสรวาสติวาทเชื่อว่าจะต้องมีรูปแบบของขั้น 5 แบบละเอียดที่เป็นตัวเชื่อมต่อระหว่างชีวิตในภพภูมิเดิมกับภพภูมิใหม่ เนื่องจากความตายและการเกิดใน 2 ภพภูมินี้มีตำแหน่งของสถานที่และเวลาที่แตกต่างกัน ดังนั้น จำเป็นที่จะต้องมี “นามรูป” ที่เป็นตัวเชื่อมโยงระหว่างนามรูปของสัตว์นั้นในภพภูมิเดิม กับนามรูปของสัตว์นั้นในภพภูมิใหม่ที่อยู่ห่างกันออกไป ซึ่งในกรณีของพระอนาคามีประเภท “อันทราปรินิพพายี” นั้น ถูกอธิบายว่าเป็นพระอริยบุคคลที่เมื่อละกายมนุษย์ในภพภูมิไปแล้ว เปลี่ยนเข้าสู่ภายในอंतरาภพก่อน แต่เนื่องจากมีอินทรีย์แก่กล้าจึงสามารถปรินิพพานในอंतरาภพนั้นได้เลย โดยที่ยังไม่ได้ไปปฏิสนธิในรูปภูมิ อย่างไรก็ตาม นิกายที่อาศัยการเกิด-ดับอย่างต่อเนื่องของจิต จิตและปฏิสนธิจิต มาอธิบายความสืบต่อของชีวิตในสองภพภูมิอย่างเถรวาท ไม่สามารถยอมรับภพที่มาคั่นกลางระหว่างจิตจิตและปฏิสนธิจิตนี้ได้ จึงปฏิเสธการมีอยู่ของอंतरาภพ และให้ความหมายของอंतरาปรินิพพายีแตกต่างออกไป ดังนั้น ด้วยแนวความคิดพื้นฐานที่ต่างกันของทั้ง 2 นิกายนี้เอง ที่ทำให้เกิดความแตกต่างในการตีความความหมายของพระสูตรที่มีเนื้อหาเชื่อมโยงถึงการมีกายชั่วคราวหลังความตาย ซึ่งหนึ่งในประเด็นข้อโต้แย้งนี้ก็คือการอธิบายความหมายของอंतरาปรินิพพายีดังได้แสดงไว้แล้ว

3. สรุป

บทความนี้ได้ศึกษาข้อโต้แย้งเรื่องอंतरาภจากคัมภีร์ของนิกายต่าง ๆ เพื่อนำเสนอภาพรวมของแนวคิด ทั้งในด้านมูลเหตุของการวิวาทะ แนวคิดที่เป็นพื้นฐานของความขัดแย้ง และวิธีการที่ทั้งฝ่ายสนับสนุนและปฏิเสธนำมาใช้เพื่อสนับสนุนมติของฝ่ายตน โดยวิเคราะห์จากประเด็นการโต้แย้งในการอ้างอิงพระสูตร ซึ่งเป็นที่มาของข้อโต้แย้งต่าง ๆ ของอंतरาภ และการโต้แย้งโดยใช้หลักเหตุผล ซึ่งทำให้เราทราบถึงลักษณะพิเศษต่างๆ ของอंतरาภ แต่เนื่องจากเนื้อหาทั้งหมดของบทความนี้มีความยาวเกินกว่าที่จะตีพิมพ์ได้ในคราวเดียวตามระเบียบของวารสารธรรมธารา ในส่วนแรกนี้ ผู้เขียนจึงทำการวิเคราะห์เพียงข้อแรกของอंतरาภ คือ อंतरาภ และอंतरาปรินิพพายี ที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน ซึ่งจากการวิเคราะห์เปรียบเทียบคัมภีร์อภิธรรมของแต่ละนิกาย ทำให้เห็นว่าพระสูตรที่ท่องจำสืบต่อกันในแต่ละสายนิกายมีความคลาดเคลื่อนกัน ซึ่งพระสูตรที่ปรากฏคำว่าอंतरาภนั้น ไม่ได้มีการสืบทอดในทุกสายนิกาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในคัมภีร์ของฝ่ายที่ปฏิเสธการมีอยู่ของอंतरาภ อีกประการหนึ่ง การตีความความหมายของอंतरาปรินิพพายีในฝ่ายที่มีมติปฏิเสธและยอมรับอंतरาภก็มีความแตกต่างกัน โดยฝ่ายที่เชื่อว่ามีอंतरาภอยู่นั้น ตีความว่าอंतरาปรินิพพายี คือพระอนาคามีที่ปรินิพพานในระหว่างที่อยู่ในอंतरาภ แต่ฝ่ายที่ปฏิเสธมติเรื่องอंतरาภ กลับอธิบายคำว่า “อंतरา” ว่าเป็นการปรินิพพานในขณะที่ยังมีอายุขัยอยู่ในระหว่างอายุขัยเต็มในภพภูมินั้น ดังนั้น จากตัวอย่างการวิเคราะห์ข้อวิวาทะเรื่องอंतरาภทำให้เห็นได้ว่า การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์

ของแต่ละสายนิกาย ทำให้เรามีความเข้าใจประเด็นที่เป็นข้อโต้แย้งในทัศนะของทั้ง 2 ฝ่ายได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังสามารถเห็นรูปแบบการท่องจำและอรรถาธิบายข้อความในพระสูตรที่แตกต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับแนวคิดที่แต่ละสายการสืบทอดยึดถืออยู่ ซึ่งเป็นสาเหตุหลักให้เกิดข้อวิวาทะต่าง ๆ ระหว่างพระพุทธศาสนาต่างนิกาย

ในบทความตอนที่ 1 นี้ ผู้เขียนได้ทำการวิเคราะห์ 1 ใน 4 ชื่อของอันตรภาพ คือ อันตรภาพ (อันตราปรินิพพายี) ไปแล้ว สำหรับในบทความตอนที่ 2 จะเป็นการวิเคราะห์อีก 3 ชื่อที่เหลือ คือ คันธัพพะสัมภเวสี และมโนมยะ รวมทั้งวิเคราะห์คุณสมบัติบางประการของอันตรภาพตามที่ปรากฏในคัมภีร์ Kv Kv-a และ MVS ได้แก่ ข้อโต้แย้งเกี่ยวกับภพภูมิและกำเนิดของอันตรภาพ อันตรภาพกับอนันตริยกรรม ระยะเวลาของอันตรภาพ และอันตรภาพกับการเกิดในครมร์มารดา ซึ่งข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์เหล่านี้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งที่ทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจถึงมติธรรมเรื่องอันตรภาพอย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น และจะเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยในเชิงลึกต่อไป

อักษรย่อ

มมร	คัมภีร์ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (พ.ศ. 2552)
ที.ปา.	สูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (แปลไทย)
ส.ม.	สูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (แปลไทย)
ส.ม.อ.	อรรถกถาสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (แปลไทย)
อภิ.ก.	อภิธัมมปิฎก กถาวัตถุ (แปลไทย)
อภิ.ก.อ.	กถาวัตถุ อรรถกถา (แปลไทย)
อภิ.ป.(บาลี)	อภิธัมมปิฎก ปฏฐานปาติ (บาลี)
อภิ.ป.(ไทย)	อภิธรรมปิฎก ปฏฐาน (แปลไทย)
AK	<i>Abhidharmakośa</i> (อภิธรรมโกศ เฉพาะส่วนที่เป็นคาถา)
AKBh	<i>Abhidharmakośabhāṣya</i> (อภิธรรมโกศภาษาขะ)
D	The Tibetan Tripitaka (คัมภีร์ทิเบต ฉบับไทเป)
DA	<i>Dīrgha-āgama</i> (ทีรฆอาคม)
DN	<i>Dīghanikāya</i> (ทีฆนิกาย)
Kv	<i>Kathāvatthu(ppakaraṇa)</i> (กถาวัตถุ)
Kv-a	<i>Kathāvatthu(ppa°)-aṭṭhakathā</i> (กถาวัตถุอรรถกถา)
MVŚ	<i>Abhidharmavibhāṣasāstra*</i> (อภิธรรมมหาวิภาษาศาสตร์)
Ny	<i>Abhidharmanyāyānusāra*</i> (อภิธรรมนยานุสาระ)
P	The Tibetan Tripitaka (คัมภีร์ทิเบต ฉบับปักกิ่ง)
PED	The Pāli Text Society's Pāli-English Dictionary (พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์)
PTS	Pāli Text Society (สมาคมบาลีปกรณ์)

SA	<i>Samyukta-āgama</i> (สัมยุทตอาคม)
SN	<i>Samyuttanikāya</i> (สังยุตตนิกาय)
SN-a	<i>Samyuttanikāya-aṭṭhakathā</i> (อรรถกถาสังยุตตนิกาย)
Sm	<i>Sammatīyanikāyaśāstra*</i> (สัมมตียนิกายศาสตร์)
T	Taishō Shinshū Daizōkyō 大正新脩大藏經 (คัมภีร์จีน ฉบับไทโชชินชูไดโซเคียว)
TatSid	<i>Tattvasiddhi*</i> (ตัตตวสิทฺธิ)

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. คัมภีร์แปล

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย. *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล เล่ม 16, 30, 81, 87*. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2552.

2. หนังสือ

เสถียร โปธินันทะ. *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊คส์ จำกัด, 2544.

3. วารสาร

ประทีปเด่น เวศกาวี. “อันตรรกภาพของนิกายมหายานและวัชรยาน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์บนฐานแนวคิดเรื่องวิญญาณในพระพุทธรูปนามมหายานและวัชรยาน.” *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ* ปีที่ 5, ฉบับที่ 3 (มีนาคม 2563): 292-305.

เมธี พิทักษ์ธีระธรรม. “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (1).” *วารสารธรรมธारा* ปีที่ 2, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 2), (มกราคม-มิถุนายน 2559): 67-103.

_____. “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (2).” *วารสารธรรมธारा* ปีที่ 2, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 3), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2559): 57-106.

_____ . “การกำเนิดนิกายสรวาสติวาท (1).” *วารสารธรรมธารา* ปีที่ 3, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 4), (มกราคม-มิถุนายน 2560): 89-123.

_____ . “การกำเนิดนิกายสรวาสติวาท (2).” *วารสารธรรมธารา* ปีที่ 3, ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 5), (กรกฎาคม-ธันวาคม 2560): 47-77.

_____ . “Samayabhedoparacanacakra: คำแปลพร้อมเชิงอรรถวิเคราะห์ (3).” *วารสารธรรมธารา* ปีที่ 4, ฉบับที่ 1 (ฉบับรวมที่ 6), (มกราคม-มิถุนายน 2561): 93-127.

วัชระ งามจิตร์เจริญ. “แนวความคิดเรื่องอंतरภพในพระพุทธศาสนาเถรวาท.” *วารสารศิลปศาสตร์* ปีที่ 8, ฉบับที่ 1, (2551): 19-56.

• ภาษาต่างประเทศ

1. คัมภีร์ภาษาบาลี

สยามมรฎุสสุต เตปิฎกั. *อภิธมฺมปิฎกํ ปฏฺจจันํ ทฺติโย ภาโค*. สยามมรฎุส: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538.

Pali Text Society. *Dīghanikāya Vol. III*. Edited by J. Estlin Carpenter. London: The Pali Text Society, 1976.

_____ . *Kathāvatthu Vols. I, II*. Edited by Arnold C. Taylor. London: The Pali Text Society, 1979.

_____ . *Kathāvatthupparāṇa-aṭṭhakathā included in Pañcappakarāṇa-aṭṭhakathā named Paramatthadīpanī*. Edited by N.A. Jayawickrama. London: The Pali Text Society, 1979.

_____. *Samyuttanikāya Part V*. Edited by M. Leon Feer.
London: The Pali Text Society, 1976.

2. คัมภีร์ภาษาสันสกฤต-ทิเบต

Abhidharmakośabhāṣya of Vasubandhu. *Tibetan Sanskrit Works Series vol. VIII*. ed. P. Pradhan. Patna: K.P. Jayaswal Research Institute, 1967.

DE JONG, J. W.. “The Dasottarasutra.” *Kanakura hakushi kokin Ino gaku Bukkyō gaku ronshū* 金倉博士古稀記念印度学仏教学論集 (รวบรวมผลงานวิจัยด้านอินเดียและพุทธศาสตร์ศึกษา). Kyoto: Heirakutera shoten, 1966.

MITTAL, Kusum. *Dogmatische Begriffsreihen im älteren Buddhismus 1: Fragmente des Daśottarasūtra aus zentralasiatischen Sanskrit-Handschriften*. Berlin: Akademie-Verlag, 1957.

SCHLINGLOFF, Dieter. *Dogmatische begriffsreihen im älteren buddhismus*. Berlin: Akademie-Verlag, 1962.

The Tibetan Tripitaka. Taipei Edition. 72 vols. Edited by A.W. Barber. Taipei: SMC Publishing, 1991.

The Tibetan Tripitaka. Peking Edition kept in the Library of Otani University, Kyoto. 168 vols. Edited by D.T. Suzuki. Tokyo-Kyoto: Tibetan Tripitaka Research Institute, 1955-1961.

3. คัมภีร์ภาษาจีน

Taishō Issaikyō Kankōkai 大正一切經刊行會 (Taisho Tripitaka Publication Association). *Taishō Shinshū Daizōkyō 大正新脩大藏經 (Taishō Revised Tripiṭaka) Vol. 1, 2, 26, 27, 28, 29, 32, 49.* Tokyo: Taishō Issaikyō Kankōkai, 1962.

4. คัมภีร์แปลภาษาอังกฤษ

BODHI. *The Numerical Discourses of the Buddha: A Translation of the Aṅguttara Nikāya.* Wisdom, 2012.

5. หนังสือ

HARVEY, Peter. *The Selfless Mind: Personality Consciousness and Nirvana in Early Buddhism.* London: Curzon Press, 1995.

HIRAKAWA, Akira. *A History of Indian Buddhism: From Śākyamuni to Early Mahāyāna.* translated by Paul Groner. University of Hawaii Press, 1990.

LANGER, Rita. *Buddhist Rituals of Death and Rebirth: Contemporary Sri Lankan Practice and its origin.* Routledge, 2007.

6. วารสาร

ANĀLAYO. "Rebirth and the Gandhabba." *Journal of Buddhist Studies* 1. 2008: 91-105.

CAI, Yaoming (蔡耀明). "Pàndìng 'ā hán jīng" bù pài guīshǔ qiānshè de nántí 判定《阿含經》部派歸屬牽涉的難題 (ความยากลำบากในการตัดสินสายการสืบทอดของคัมภีร์อาคม)." *Fa Guang*, Vol.111, No.24, (1998): 1-12.

KRITZER, Robert. “Antarābhava in the Vibhāṣā.” *Nōtom Damu Joshi Daigaku Kirisutokyō Bunka Kenkyōjo Kiyō (Maranata)* vol.3, No.5 (1997): 69–91.

QIAN, Lin. “The antarābhava Dispute Among Abhidharma Traditions and the List of anāgāmins.” *Journal of the International Association of Buddhist Studies* Vol.34 No.1-2 (2011): 149–186.

WIJESEKERA, O.H. De A. “Vedic Gandharva and Pali Gandhabba.” *University of Ceylon Review*. Vol.3, No.1 (1945): 73-107.

7. หนังสือรวมบทความ

WALDSCHMIDT, Ernst. “Central Asian Sūtra Fragments and Their Relation to the Chinese Āgamas.” *The Language of the Earliest Buddhist Tradition*. edited by Heinz Bechert. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1980, 136-174.

8. ข้อมูลออนไลน์

SUJITO. “Rebirth and the In-Between State in Early Buddhism.” Santi Forest Monastery, 2010.

<http://santifm.org/santipada/2010/rebirth-and-the-in-between-state-in-early-buddhism>.